

Вісник

Верховного Суду України

Матеріали Міжнародної конференції «Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України»

Судові рішення у цивільних, адміністративних, господарських і кримінальних справах

Суд загальної юрисдикції як суб'єкт правової охорони Конституції України

Цивільно-правові наслідки договорів, укладених одним із подружжя

7(131)'2011

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Пилипчук П.П. — суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Барбара В.П. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Бейцун І.В. — начальник управління вивчення та аналізу судової практики Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України;

Волков О.Ф. — заслужений юрист України;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Губар Л.О. — начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Когут С.П. — головний консультант управління забезпечення діяльності керівництва Верховного Суду України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Мельник М.І. — начальник управління забезпечення діяльності керівництва Верховного Суду України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Мищенко С.М. — заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;

Ромовська З.В. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Романюк Я.М. — суддя Верховного Суду України, голова Ради суддів України, заслужений юрист України;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — суддя Верховного Суду України, секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Сердюк В.В. — заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, доктор юридичних наук, доцент;

Сірий М.І. — кандидат юридичних наук;

Терлецький О.О. — суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Хавронюк М.І. — заступник керівника апарату Верховного Суду України, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Шумило М.Є. — доктор юридичних наук, професор;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України, заслужений юрист України (заступник голови редакційної колегії)

2 Матеріали Міжнародної конференції «Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України»

Materials of the International Conference "Challenges of application the ECHR case law in the legal system of Ukraine"

4 Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення

Доповідь Голови Верховного Суду України В.В. Онопенка

*Mechanism of human rights protection in Ukraine needs to be substantially improved
Speech of V.V. Onopenko, Chairman of the Supreme Court of Ukraine*

7 «Права людини — передумова розвитку сучасних європейських народів»

Доповідь Голови Верховної Ради України В.М. Литвина

*"Human rights: prerequisite for development of modern European nations"
Speech of V.M. Lytvyn, Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine*

11 Роль органів державної влади, особливо судів, та майбутнє захисту прав людини в Європі

Доповідь Голови Європейського суду з прав людини Жана-Поля Коста

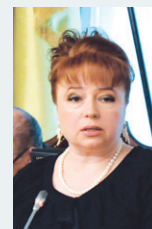
*The role of national authorities, especially the courts, and the future of human rights protection in Europe
Speech of Jean-Paul Costa, President of the European Court of Human Rights*

15 Омбудсман України та Європейський суд на захисті прав і свобод людини

Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Н.І. Карпачової

*Ombudsman of Ukraine and the European Court of Human Rights stand for protection of human rights and freedoms
Speech of N.I. Karpachova, the Verkhovna Rada of Ukraine Commissioner for human rights*

19 Еволюція ролі Європейського суду — на шляху до процедуралізації фундаментальних прав

Доповідь судді Європейського суду з прав людини Г.Ю. Юдківської

Evolution of the role of the European Court of Human Rights—on a path leading to fundamental rights proceduralisation

Speech of H.Y. Yudkivska, judge of the European Court of Human Rights

22 Виконання постанов Європейського суду: субсидіарність і/або «суверенна воля»?

Доповідь судді Європейського суду з прав людини А.І. Ковлера

Execution of judgments of the European Court of Human Rights: subsidiarity and/or “sovereign will”?

Speech of A.I. Kovler, judge of the European Court of Human Rights

25 Судова практика
Judicial Practice

25 Рішення у цивільних справах

Decisions in civil cases

28 Рішення в адміністративних справах

Decisions in administrative cases

31 Рішення у господарських справах

Decisions in commercial cases

34 Рішення у кримінальних справах

Decisions in criminal cases

38 На тему дня
Topic of the Day

38 Константий О.В. Суд загальної юрисдикції як суб'єкт правової охорони Конституції України

Konstantyi O.V. Court of general jurisdiction as a subject of legal protection of the Constitution of Ukraine

42 Точка зору
Opinion

42 Романюк Я.М. Цивільно-правові наслідки договорів, укладених одним із подружжя

Romaniuk Y.M. Civil consequences of agreements concluded by one of the spouses

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

Адреса редакції:

01043 Київ 43, вул. П. Орлика, 4^а, кімн. 109

Телефони:

голова редакційної колегії

(44) 253–3502,

відповідальний секретар

(44) 253–1683,

група технічного забезпечення

(44) 253–0687

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори:

А.В. Гончарук,

К.С. Мусієнко,

П.О. Мусієнко,

Р.В. Парубець (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

С.І. Самкова, В.М. Горобченко

Фото:

П.О. Мусієнко

Переклад англійською:

О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.

Телефони: (44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.

E-mail: istina_book@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»

03038 Київ 38, вул. Нововокзальна, 41.

Телефон (факс): (44) 502–6808

Підписано до друку 19.07.2011

Формат 60×90/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 283.

Наклад 3220 прим. Ціна договірна

Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України

Міжнародна конференція на таку тему відбулася у Верховному Суді України 1 липня 2011 р.

Організатори конференції — Рада Європи, Верховний Суд України, Міністерство юстиції України, Національна академія правових наук України (далі — НАПрНУ), Рада суддів України, журнал «Право України» та Центр суддівських студій, зібрали на цей захід більш як півтори сотні науковців і практиків — суддів Верховного Суду України, їхніх колег з нижчестоящих судів різної юрисдикції, законодавців, викладачів вищих навчальних закладів, працівників правоохоронних органів, адвокатів, правозахисників та інших фахівців, яким доводиться долати проблеми, пов'язані із застосуванням практики Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) у вітчизняній правовій системі.

Розпочався захід з озвучення вітального слова Президента України **Віктора Януковича**, вітальних промов Голови Конституційного Суду України **Анатолія Головіна** та представника НАПрНУ **Володимира Тихого**. Робочий тон конференції задали своїми доповідями чільники законодавчої влади України та європейської і вітчизняної судових систем — Голова Верховної Ради України **Володимир Литвин**, Голова ЄСПЛ **Жан-Поль Коста** та Голова Верховного Суду України **Василь Онопенко**. Не менш актуальними були доповіді інших представників цих систем — Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини **Ніни Карпачової** та суддів ЄСПЛ **Ганни Юдківської** й **Анатолія Ковлера** (усі шість доповідей пропонуємо увазі читачів).

Після закінчення пленарної частини учасники конференції працювали у трьох секціях. Перша, модератором якої був док-

тор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ **Михайло Буроменський**, розглядала питання про роль практики ЄСПЛ у розвитку основоположних прав людини: загальнотеоретичні та законодавчі аспекти; її дослідження та вивчення у вищих юридичних навчальних закладах і практикуючими юристами. Безпосередньо проблеми застосування практики ЄСПЛ у діяльності судових органів України та виконання його рішень було обговорено у секційному режимі під головуванням судді ЄСПЛ у відставці, доктора юридичних наук, професора **Володимира Буткевича** (він головував і на пленарному засіданні). Темі врахування практики ЄСПЛ у діяльності правоохоронних органів, адвокатури та громадських правозахисних ор-

ганізацій присвятили свою увагу учасники третьої секції, модерованої ректором Академії адвокатури України, доктором юридичних наук, членом-кореспондентом НАПрНУ **Тетяною Варфоломеєвою**.

У рамках конференції було презентовано щойновиданий редакцією журналу «Право України» збірник «Європейський суд з прав людини. Судова практика» у трьох частинах за загальною редакцією Володимира Буткевича. У цій праці, окрім власне «тематичних» рішень ЄСПЛ, коментарів і висновків з наукових досліджень, надруковано й окремі рішення Верховного Суду України, що стосуються застосування ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Президент України

Учасникам та організаторам
Першої міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України»

Шановні пані та панове!

Прийміть мої щирі вітання з нагоди проведення в Україні Першої міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України».

Визнання нашою державою юрисдикції Європейського суду з прав людини стало неоціненним здобутком для української правової системи, важливим кроком на шляху наближення України до високих європейських стандартів у питаннях дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Демократичний розвиток України об'єктивно актуалізує питання належного застосування практики Європейського суду з прав людини, пошуку оптимальних механізмів виконання його рішень.

Упевнений, що під час обміну думками на Конференції будуть винайдені ефективні способи вирішення актуальних питань, а конструктивна та змістовна дискусія сприятиме тісній подальшій співпраці в царині захисту прав людини.

Бажаю вам наснаги, плідної роботи та творчих ідей і здобутків.

Віктор Янукович

Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення

*Доповідь Голови Верховного Суду України
В.В. Онопенка на Міжнародній конференції
«Проблеми застосування практики Європейського суду
з прав людини в правовій системі України»*

Шановні учасники конференції!

Щиро вітаю вас у цій залі історичного Кловського палацу. Це — зала, в якій проходить Пленум Верховного Суду України, відбуваються судові засідання Верховного Суду. Переконаний, що її ошатність сприятиме проведенню сьогоднішньої конференції, яка покликана стати потужним поштовхом до подальшого впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини в нашу правову систему.

Судова практика Європейського суду з прав людини є об'єктивним критерієм оцінки правової системи кожної держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас вона є унікальним інструментарієм імплементації в національне законодав-

ство, судову й адміністративну практику міжнародних стандартів захисту прав людини.

Лише чотирнадцять років тому Конвенція стала частиною українського національного законодавства, а юрисдикція Європейського суду з прав людини поширилася на спори громадян України з державою. Та вже сьогодні нашу правову дійсність неможливо уявити поза Конвенцією та рішеннями Європейського суду.

На жаль, Україна є одним із лідерів за кількістю заяв, що надходять до Європейського суду. Це — серйозний сигнал для органів державної влади про те, що механізм захисту прав людини в Україні потребує

істотного вдосконалення. Зокрема, йдеться про необхідність системного вдосконалення вітчизняного законодавства, адміністративної та судової практики.

Якщо говорити про судову практику, то, попри очевидний прогрес у питанні застосування вітчизняними судами положень Конвенції та практики Європейського суду, рівень і якість такого застосування є недостатніми.

Європейським судом прийнято досить багато рішень у справах проти України, якими дії судових органів визнавалися такими, що призвели до порушення гарантованих Конвенцією прав. Це свідчить про те, що національним судам треба не тільки ефективно захищати права людини,

а й самим діяти у такий спосіб, щоб не порушувати Конвенцію.

Аналіз судової практики показує, що багато представників вітчизняного суддівського корпусу через різні причини недостатньо готові до практичного впровадження підходів і позицій Європейського суду в український правовий простір.

У багатьох випадках, застосовуючи практику Європейського суду, суди не мають чіткого й однозначного уявлення про те, у чому полягає правовий зміст такого застосування. Тому досить поширеним у діяльності вітчизняних судів є абстрактне посилення на практику Європейського суду без вказівок на конкретне рішення цього органу.

Нерідко навпаки — в судових рішеннях вітчизняних судів робиться посилення на конкретне рішення Європейського суду, але без зазначення співвідносності його з нормами національного права й обставинами конкретної справи.

Ще одна проблема полягає у відсутності єдиних критеріїв застосування практики Європейського суду з прав людини. Можна виділити принаймні три підходи українських судів до використання практики цього Суду. Перший полягає в застосуванні норм Конвенції та практики її тлумачення Європейським судом у нерозривній єдності. У таких випадках вітчизняні суди цитують рішення Суду, супроводжуючи це посиланням на Конвенцію. Другий передбачає використання практики Європейського суду як додаткового аргументу, яким обґрунтовується позиція вітчизняного суду, що базується на нормах національного права. В інших випадках у судових рішеннях національних судів практика Європейського суду розглядається як тлумачення, що має нормативний характер.

Треба визнати, що така неоднозначність зумовлена певною мірою тим, що положення самої Конвенції не визначають рамок, які

б чітко окреслили компетенцію Європейського суду.

Так, Конвенція не вказує: які саме рішення може приймати Суд;

чи зобов'язані законодавчі органи держав-учасниць Ради Європи вносити зміни до нормативних актів, якщо застосування норм цих актів визнано таким, що порушує права і свободи людини;

чи зобов'язані національні суди переглядати ухвалені ними раніше судові рішення.

Конвенцією прямо передбачається лише обов'язок держав визнавати юрисдикцію Суду з питань тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї у випадку передбачуваного порушення конкретною державою положень даних актів.

Характерною рисою діяльності тих вітчизняних судів, що сприймають і активно використовують правові позиції Європейського суду, є намагання віднайти аналогії безпосередньо в національному законодавстві, прагнення обґрунтувати судові рішення законодавством України в контексті норм Конвенції.

Складним питанням щодо застосування судами України практики Європейського суду є обов'язковість тільки рішень, прийнятих проти України. Саме з них випливає обов'язок виправити встановлене порушення Конвенції та вжити заходів щодо недопущення нових аналогічних порушень.

Проте Європейський суд при прийнятті рішень щодо України керується усією своєю практикою, в тому числі рішеннями у справах проти інших держав. Це відповідає принципу правової визначеності, оскільки робить рішення Суду прогнозованими. Отже, при застосуванні правових позицій Європейського суду національні суди повинні враховувати всю його практику, в тому числі сформовану й щодо інших країн.

Тільки такий підхід допоможе Україні уникнути нових порушень

Конвенції. Однак для реалізації цього підходу потрібно забезпечити принаймні доступність усіх рішень Європейського суду для вітчизняних суддів.

З іншого боку, застосування українськими судами рішень Європейського суду, які не опубліковані державною мовою, може суперечити вимогам ст. 57 Конституції України про те, що кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Адже принцип правової визначеності є складовим елементом верховенства права.

Важливою і складною проблемою в питаннях застосування українськими судами практики Європейського суду з прав людини є відповідні процедури і правові підстави. Механізм такого застосування включає два способи:

– перший — це безпосереднє (пряме) застосування практики Європейського суду, яке обмежується нормами Конвенції та рішеннями Суду, прийнятими щодо України;

– другий — використання в судовій практиці українських судів правових позицій Європейського суду.

У цьому механізмі особлива роль належить Верховному Суду України, який не лише має застосовувати практику Європейського суду (як і решта національних судів), а й безпосередньо бере участь у процедурі виконання рішень Європейського суду.

За законом Верховний Суд України є єдиним у державі судом, повноважним переглядати судові рішення національних судів у разі встановлення у них Європейським судом з прав людини порушень міжнародних зобов'язань держави.

Разом з тим нещодавнє законодавче обмеження повноважень Верховного Суду України не дає йому можливості повною мірою забезпечити виконання Україною рішень Європейського суду, дієво сприяти поширенню використання вітчизняними судами його практики, а в цілому — не дає можливості ефективно

впроваджувати у правову дійсність стандарти Конвенції.

Так, на сьогодні Верховний Суд може здійснити перегляд відповідних рішень національних судових органів, у яких Європейським судом констатовано порушення норм Конвенції, лише у разі, якщо вищий спеціалізований суд допустить відповідну скаргу до провадження у Верховному Суді.

На недосконалість такого процесуального механізму звернула увагу Венеціанська комісія у своєму Висновку від 16 жовтня 2010 р. на Закон України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема, вказавши, що запровадження зазначеного порядку є кроком назад і без потреби ускладнює процедуру. Як наслідок, Венеціанська комісія рекомендувала Україні спростити таку систему, забезпечити можливість прямого доступу до Верховного Суду у відповідних випадках.

З іншого боку, навіть у разі допуску вищим спеціалізованим судом скарги до Верховного Суду останній не може ухвалити остаточне судове рішення у справі, а може лише скасувати судові рішення, при ухваленні яких встановлено порушення Конвенції, і направити справу на новий судовий розгляд до суду касаційної інстанції. Натомість до судової реформи Верховний Суд мав значно більші повноваження, які дозволяли йому дієво впливати на виправлення ситуації, констатованої

Європейським судом як порушення Конвенції, та ухвалювати будь-яке необхідне для цього процесуальне рішення.

На моє переконання, зазначене повною мірою стосується й усіх інших випадків звернень громадян до Верховного Суду, адже очевидно, що запроваджений у ході судової реформи порядок допуску скарг до Верховного Суду істотно знижує рівень національного судового захисту, породжує додаткові підстави для звернення наших громадян до Європейського суду з прав людини.

На практиці виникає багато проблем і при реалізації вітчизняними судами другого способу застосування норм Конвенції і рішень Європейського суду, а саме — використання його правових позицій.

Цей спосіб вимагає особливого інструментарію судового «механізму імплементації» правових позицій Європейського суду. При створенні такого механізму потрібно орієнтуватися на вирішення завдань досягнення єдності судової практики, її відповідності міжнародним стандартам.

Проблеми, які виникають у діяльності вітчизняних судів при використанні правових позицій Європейського суду, свідчать, що саме Верховний Суд повинен формувати концептуальні підходи і методи використання судами європейських стандартів, розробляти рекомендації

щодо правильного та однакового застосування ними при здійсненні правосуддя норм Конвенції і практики Європейського суду.

Верховний Суд може це робити передусім шляхом використання практики Європейського суду з прав людини при вирішенні конкретних справ усіх категорій — адміністративних, господарських, цивільних і кримінальних. Хочу зазначити, що така практика набула значного поширення в діяльності найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції України. Донедавна ефективним засобом забезпечення єдності судової практики було надання Верховним Судом роз'яснень щодо застосування складних і спірних питань чинного законодавства, у тому числі з урахуванням практики Європейського суду.

Значну методичну допомогу українським судам з питань використання практики Європейського суду надає суддя цього Суду від України Ганна Юдківська. Принагідно дозвольте висловити їй вдячність за це.

З огляду на необхідність підвищення ефективності застосування національних правових засобів захисту прав людини нагальним вбачається здійснення нашою державою ряду заходів. Передусім законодавчого характеру, якими усуваються першопричини порушень прав людини на базовому рівні. Зокрема, негайному усуненню підлягають ті прогалини, які існують у вітчизняному законодавстві щодо процедури виконання рішень Європейського суду.

Так, наприклад, нещодавно Верховний Суд у своїй практиці зіткнувся з проблемою відсутності процесуального порядку перегляду за рішенням Європейського суду постанов національних судів у справах про адміністративні правопорушення. Йдеться про рішення Європейського суду з прав людини від 21 жовтня

2010 р. у справі «Корнев і Карпенко проти України».

Безперечно, на законодавчому рівні підлягає скасуванню інститут «допуску» вищими спеціалізованими судами скарг у тому числі у зв'язку з рішенням Європейського суду до провадження у Верховному Суді.

З метою забезпечення єдності судової практики, зокрема, в частині її відповідності міжнародним стандартам, необхідно повернути Верховному Суду право надавати судам загальної юрисдикції роз'яснення з питань застосування законодавства, а також розширити його процесуальні повноваження щодо ухвалення рішень за результатами розгляду судових справ.

Невідкладних законодавчих та організаційних заходів потребує усунення причин, які зумовлюють порушення Конвенції в частині дотримання «розумного строку» провадження у справі, обґрунтованості

обрання особі запобіжного заходу у виді тримання під вартою, недопущення неналежного поведіння з особами, які тримаються під вартою, забезпечення ефективного розгляду скарг щодо незаконного затримання тощо. З огляду на кількість рішень Європейського суду, ухвалених з цих питань, до їх вирішення Україні слід підійти особливо відповідально.

Насамкінець хотілося б підкреслити, що Європа має, без перебільшення, унікальну систему захисту прав і свобод людини, яка включає власне Конвенцію, національні засоби захисту і центральний контрольний механізм, на чолі якого Європейський суд з прав людини.

Проте сьогодні цій системі доводиться долати серйозні випробування.

Право на індивідуальну скаргу, надзвичайна затребуваність Європейського суду з прав людини та обсяг виконуваної роботи призвели до його колосального перевантаження. І на сьогодні вже ні в кого не викликає

сумнівів, що майбутнє європейської системи захисту прав закладено в самій цій системі, в її елементах. Зокрема, в тому, що європейський контроль базується на засадах субсидіарності щодо національних правових систем. А також у таких її елементах, як: здатність національних систем до взаємодії з Європейським судом; готовність до сприйняття прецедентів цього Суду; готовність виступати основним і ефективним фільтром для нього.

Завершуючи свій виступ, хочу висловити впевненість, що діалог між Європейським судом з прав людини і Верховним Судом України, нашу національною судовою системою в цілому завжди буде двостороннім та конструктивним. У цьому питанні не може бути дороги з одностороннім рухом, оскільки йдеться про захист прав людини як конституційних і конвенційних цінностей, які ми покликані охороняти спільними зусиллями.

Дякую за увагу.

«Права людини — передумова розвитку сучасних європейських народів»

Доповідь Голови Верховної Ради України

В.М. Литвина на Міжнародній конференції «Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України»

— Шановний пане Голово Європейського суду з прав людини!

Пані та панове!

Проведення цієї конференції є промовистим свідченням нашої відданості правам людини, переконаності, що ці права мають бути під постійним моніторингом як з

боку держави, так і широкої громадськості.

Права людини — то не красиве гасло, що може вживатися для підкреслення власного демократизму, а закономірність і передумова сучасних європейських народів, яку вони захистили в горнілі двох світових війн.

Україна має давні, глибинні корені становлення інституту прав людини. Ще на ранніх етапах історії середньовічної Європи, коли, власне, й не було такого поняття «права людини», коли монарх мав права, а не обов'язки стосовно своїх підданих, у Давньоруській державі вже тоді зустрічається дещо інше розуміння

цієї проблематики. Згадаймо хоча б «Слово про закон і благодать» Іларіона Київського, який чи не вперше в історії європейської політичної думки заговорив про відповідальність князя перед підданими. Великого князя Володимира він називає «чесною головою», оскільки той «для голих був одягом, для голодних — годувальником, ... для спраглих утроби — охолодою, для удовиць — помічником, ... для подорожніх — пристанищем, для бездомних — покрівлею, для ображених — заступником, для убогих — збагаченням».

Або візьмемо ще один приклад: «Повчання» Володимира Мономаха. Як обов'язок він передає своїм дітям настанову дотримуватися правил захисту своїх підданих. Порівнявши вимоги до дітей, прямих спадкоємців його влади, із сучасними положеннями про права людини, бачимо, що він зобов'язував виконувати їх значну частину приписів, які містяться в сучасній Конвенції з прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція). Різниця хіба що в термінології та визначеннях сутності прав. Звісно ж, тут треба не забувати, що «Повчання» Володимира Мономаха впроваджувалося в життя ще майже за вісім з половиною століть до ухвалення Конвенції. Тим не менше, в «Повчанні» утверджувалися ті самі норми шанобливого ставлення до людини, які відображені й у Конвенції.

Порівняймо. Стаття 2 Конвенції проголошує: «Нікого не може бути умисно позбавлено життя...», а в «Повчанні» про це йдеться так: «Ні правого, ні винуватого не вбивайте і не веліть убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте...». Стаття 3 Конвенції забороняє «катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання». «Повчання» Мономаха цей імператив розкриває більш розлого: «не давайте отрокам чинити пакості ні своїм, ні чужим, ні в селах, ні в житлах, щоб не почали вас про-

клинати; відведи від убогого серця ... гордість і буйство; навчися поступати благочестиво; язик стримуй, гнів погуби, май чисті помисли, не мсти; старих шануй, як отця, а молодих, як братів; лжі остерегайся, і п'янства, і блуду; не лютися словами, не хули мовою; навчися поступати благочестиво».

Не менш промовистим є співставлення положення «Повчання» зі ст. 6 Конвенції «Право на справедливий суд»: «при застосуванні покарання не мсти; не заздри творящим беззаконня; не зневажай чоловіка; звільни себе від творящих беззаконня і від кровожадних, від сонмища лукавих і зборища творящих неправду; помилуй блудницю, розбійника і митаря і грішних помилуй, а ще бідного смерда і вбогу вдовицю не давай сильним образити».

Стаття 5 Протоколу № 7 до Конвенції «Рівноправність кожного з подружжя» у Володимира Мономаха сформульована життєво більш зрозуміло: «Чоловікові добре слово скажіть, не зневажай чоловіка. Жінку свою любіть». А ст. 1 зазначеного Протоколу «Процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців», як і ст. 2 Протоколу № 4 «Свобода пересування» і стаття 4 цього ж Протоколу «Заборона колективного вислання іноземців», на мій погляд, у «Повчанні» сформульовані значно привабливіше: «найбільше шануй гостя, звідки б він до вас не прийшов, чи простий чоловік, чи знатний, чи посол. Якщо не можете пошанувати його дарами, то їжею і питвом».

Стаття 2 Першого протоколу «Право на освіту» перегукується з таким повчанням Володимира Мономаха: «чого не вмієте, того навчайтесь, як батько мій, сидючи дома, вивчив п'ять мов, і тому честь мав від інших країн». «Повчання» включало ще ряд настанов, які й до сьогодні не втратили своєї актуальності. Деякі із них, у сучасному формулюванні, знайшли пряме відображення у Конвенції, інші зачіпають її положення дотично.

Доба піднесення Давньоруської держави, на жаль, змінилася пізнішими часами занепаду, руїни, поневолення. Втративши свою незалежність, український народ уже не міг самостійно розвивати засадничі права людини. Така можливість з'явилася знову тільки після вступу України до Ради Європи та ратифікації Конвенції. Наша держава приєдналася до європейської системи захисту прав людини лише 15 років тому: у 1995 р. Україна стала членом Ради Європи, наприкінці 1996 р. — підписала Конвенцію, а з 1997 р. долучилася до участі в європейській судовій системі захисту прав людини.

Якщо проаналізувати нашу діяльність за цей час у системі Ради Європи неупереджено, можна зробити очевидний висновок: проведено значну роботу, досягнуто вагомих результатів. Сама подача заяви України на вступ до Ради Європи 14 липня 1992 р. задала такий темп державотворенню, правотворенню, взагалі соціальним змінам у країні, яких не знали за весь період радянської державності. Три роки, що минули після подачі заявки про вступ до Ради Європи, означилися справді доленосними подіями: було внесено зміни до Конституції України в частині визначення політичної системи, соціального і культурного розвитку; зовнішньополітичної діяльності і захисту Вітчизни, основних прав, свобод і обов'язків громадян та ін.; проведено парламентські та президентські вибори за новим конституційним законодавством; підписано Конституційний договір між Верховною Радою України і Президентом України про основи організації та функціонування державної влади та місцевого самоуправління в Україні; створено Автономну Республіку Крим; закладено основи міждержавно-правових взаємин з Російською Федерацією та іншими колишніми радянськими республіками; фактично розпочато закриття

Чорнобильської АЕС; проголошено верховенство українських законів над законами Радянського Союзу; визнано принцип верховенства права і здійснення прав і основних свобод людини основоположними для України; підписано ряд міжнародних зобов'язань (про захист національних меншин, про інформування про іноземне законодавство, про транскордонне співробітництво та ін.), ухвалено низку законів, які вносили суттєві зміни в діяльність політичних партій, та ін.

Динаміка нашої участі в діяльності органів і установ Ради Європи з моменту вступу була не менш вражаючою. Особливо активно була сприйнята можливість співробітництва в рамках Європейського суду з прав людини (далі — Суд). У цьому контексті варто зазначити, що наші громадяни виявилися значно мобільнішими й оперативнішими за державні структури. Вони швидше адаптувалися до можливостей європейського судового захисту своїх прав, аніж то було з боку держави. Особливо наочно це підтверджують заяви в Суд: якщо в 1998 р. від України їх надійшло 214, у 1999 р. — 431, то станом на 30 квітня 2011 р. їх було вже 10 тис. 950. Ми впевнено посідаємо п'яте місце за кількістю заяв до Суду. Від Польщі, яка йде за нами, надійшло на 3 тис. 850 заяв менше. Натомість

маємо всі шанси випередити Італію, від якої відстаємо всього на 700 заяв. Якщо ж брати кількість заяв на 10 тис. населення, то ми вже суттєво випереджаємо Італію та Туреччину, які знаходяться відповідно на 4-му і 2-му місцях.

Хоч як прикро, але слід визнати, що наш внесок у створення проблем для Суду достатньо вагомий. Сьогодні в Раді Європи, зокрема в Суді, активно працюють над тим, як реформувати та зробити свою діяльність якомога ефективнішою; як розвантажити Суд від роботи, яку могли б безболісно виконувати держави, не доводячи справ до Страсбурга. Натомість, в Україні маємо продумати та вжити серйозних заходів щодо захисту конвенційних прав наших громадян зусиллями національних судових, правоохоронних та інших органів.

Повинен зазначити, що у цьому напрямі наші можливості ще далеко не вичерпані. Назву лише деякі проблеми, що, як видається, можуть бути вирішені без особливих зусиль, якщо до них підійти відповідально, виважено, по-державному.

У 2010 р. із 109 справ, які розглянув Суд за заявами громадян України, лише в одній не було знайдено порушення. Натомість, у 60 випадках виявлено порушення через тривале судочинство в Україні. Невже тут нам потрібна була допомога

Суду? Хіба не розуміємо, що через зволікання люди змушені шукати захист у Страсбурзі. Переконали, такі питання повинні бути розв'язані парламентом на законодавчому рівні. Маємо розробити чіткіший механізм відповідальності за подібні зволікання. Так допоможемо своїм громадянам і сприятимемо водночас розвантаженню Суду від рутини.

Інша проблема стосується процедури дружнього врегулювання. Це ситуація, коли держава, після подання заявником заяви до Суду, вирішує з ним проблему, не доводячи до підготовки, аналізу та розгляду справи в Суді. За весь період — від подання першої заяви «проти України» до 31 грудня 2010 р. до Суду надійшло 30 тис. 738 заяв проти нашої держави. Тільки у 277 випадках було досягнуто дружнього врегулювання. Тобто одне дружнє врегулювання на 111 заяв. Це майже у півтора рази менше, ніж в аналогічних випадках у Росії та Італії. Понад ніж удвічі більше уклала дружніх врегулювань Польща; більш ніж утричі більше дружніх врегулювань у Туреччині. А вони, до речі, разом з нами є лідерами за кількістю заяв до Суду.

Така пасивність незрозуміла. У нас лівова частка порушень припадає на тривалість судочинства та невиконання

нання судових рішень. Нічого нового, або ж такого, що не можна збагнути, в цьому немає. Такі справи у практиці Суду мають назву «клонів». Давно вже все розписано, навіть помісячно, — аж до того, за що і скільки слід відшкодувати моральну шкоду. То невже такі справи варто доводити до Страсбурга, щоб почути там те, що ми зобов'язані знати самі? Якщо ж законодавство таке, що не можемо брати на себе ініціативу з вирішення подібних справ, то, можливо, треба змінювати законодавство, а не ганяти людей за сатисфакцією до Страсбурга? Якщо за цим стоїть непробивна стіна вітчизняних чиновників, то, можливо, саме їх і треба притягувати до відповідальності?

Наступна проблема, з розв'язанням якої, гадаю, приборемо певну гостроту ситуації і в Страсбурзькому суді. За весь період діяльності, до 31 грудня 2010 р., Суд визнав 19 тис. 532 справи неприйнятними та вилучив їх зі списку. Здебільшого, причини прості, як, до речі, і самі ситуації, з приводу яких і подавалися заяви: невичерпані внутрішньодержавні засоби правового захисту, недотримання правила «шести місяців» тощо. Заяву можна було б і не подавати, якби заявнику пояснили (адвокати, правозахисники, просто ті, хто знає вимоги Конвенції і Регламент Суду), що його звернення не має жодних шансів на успіх. Підраховуємо, 19 тис. 532 заяви — без жодних шансів на

визнання їх прийнятними. Якщо кожній такій заяві присвятити годину, а часу — від отримання та прочитання заяви й до визнання її неприйнятною — витрачається значно більше, то згаяними загалом виходить понад два роки. Два роки змарнованих зусиль, два роки втраченого часу висококваліфікованими фахівцями Суду тільки для того, щоб пояснити заявникам — у них не було підстав звертатися до цього Суду. Невже розв'язання цього завдання, а воно полягає здебільшого в інформаційній та роз'яснювальній роботі, не можуть взяти на себе вітчизняні правознавці?

Ще одна проблема: застосування Конвенції вітчизняними правочинними органами й установами. І тут начебто не повинно бути проблем. Згідно зі ст. 9 Конституції України Конвенція «є частиною національного законодавства України» і її мають застосовувати в Україні всі без винятку. Відчуваю, що мені почнуть заперечувати: а ми її справді застосовуємо? Хотів би, щоб мене зрозуміли правильно: говорю про застосування, а не про згадку назви Конвенції чи окремих її статей для годиться. Ми навіть до першого тому збірника «Європейський суд з прав людини. Судова практика», який присвячений ст. 3 Конвенції «Заборона катування», не змогли відібрати належних рішень з практики Верховного Суду України. А з відібраними не знали, як публікува-

ти: як закодувати прізвища суддів та підсудних. Це при тому, що тут же, у збірнику, прізвища суддів Суду, заявників та їх адвокатів наводяться повністю та ще із зазначенням їхніх адрес. Звісно, в цьому випадку Суд керувався вимогами ст. 6 Конвенції: «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи». Але бажання вітчизняних суддів схватися за умовні позначення не надто переконують, що вони справді розуміють вимоги зазначеної статті. Про яке ж застосування Конвенції тоді може бути мова?

Перелік проблем у сфері застосування положень Конвенції і рішень Суду можна продовжувати. Проте, гадаю, зрозуміло всім, що тут декларативні заяви про відданість ідеалам прав людини справи не допоможуть. Дуже багато залежить від наших судових органів у тому, аби показати, як застосовувати Конвенцію на практиці, як виконувати рішення Суду. Дуже багато залежить від наших правоохоронних органів, щоб продемонструвати, як слід виконувати положення Конвенції та чому їх не можна порушувати. Дуже багато залежить і від Верховної Ради України в тому, щоб розвивати наше законодавство відповідно до норм Конвенції та стандартів рішень Суду. Хоча, на мій погляд, у нас здебільшого проблемним є виконання рішень. Якщо рішення не виконується, приймаються нові законодавчі акти, і вважається, що проблема вирішена. Але такий підхід лише заганяє проблему в глухий кут. А разом від нас усіх залежить, як змінити ситуацію, щоб наші люди не шукали захисту в Страсбурзі, а могли впевнено відстоювати свої права тут, на Батьківщині.

Впевнений, міжнародна науково-практична конференція проаналізує весь комплекс проблем застосування практики Суду в Україні та висловить свої дієві рекомендації з питань успішного розв'язання таких проблем.

Дякую за увагу.

Роль органів державної влади, особливо судів, та майбутнє захисту прав людини в Європі *

*Доповідь Голови Європейського суду з прав людини
Жана-Поля Коста на Міжнародній конференції
«Проблеми застосування практики Європейського суду
з прав людини в правовій системі України»*

Шановний пане Голово, судді,
пані та панове!

Це мій перший візит в Україну і я
радий, що він збігся за часом з цією
важливою конференцією.

Завдяки Конвенції про захист
прав людини і основоположних сво-
бод та Європейському суду з прав
людини, безсумнівно, права людини
краще захищаються в Європі. Однак
за останні шістдесят років сталися
такі значні політичні зміни, що нам
лишається лише гадати, якими бу-
дуть права людини через шістдесят,
чи навіть десять років, чи будемо ми
все ще в змозі забезпечити такий же
рівень їх захисту.

Рада Європи виросла до такої
міри, що мало хто вважав це за мож-
ливе в перші роки її існування, коли
європейський континент був поділе-
ний навпіл. На початку 1990-х після
падіння Берлінської стіни цей «клуб
демократичних країн» привітав нові
держави, які утворилися з колишнього
Радянського Союзу та колишньої
Югославії. Кількість сторін Конвенції
подвоїлася і тепер їх 47; вони чекають
на вступ до Європейського Союзу від-
повідно до Лісабонської угоди та Про-
токолу № 14 до Конвенції.

Україна ратифікувала Конвенцію
11 вересня 1997 р., тобто майже 14
років тому. У кількісному вимірі біль-
ша частина роботи Суду стосуєть-
ся звернень з нових держав-членів

(більше, ніж 50 % справ, які знаходять-
ся на розгляді Суду, надійшли з кра-
їн, які увійшли до системи за останні
п'ятнадцять років). Справді, більш
ніж 8 % заяв стосуються України. По-
рівняно з населенням та загальною
кількістю жителів України, ця цифра
є більшою, ніж середня кількість заяв
на розгляді Суду. В період з 1999 по
2009 р. щодо України було винесено
600 рішень, по 60 щороку, в яких було
встановлено щонайменше одне пору-
шення Конвенції. Проте жодну із заяв
не було передано до Великої палати,
всі рішення приймалися в палатах.

Я також хотів би зазначити, що
в Суді дотепер працювали два суд-
ді, обрані від України: з 1996 по
2008 р. — мій давній друг професор
Володимир Буткевич, а з 2010 р. —
моя молода подруга Ганна Юдківська.

Тоді як Суд, безсумнівно, протя-
гом всього свого існування був спро-
можний розширювати свою роль, ми
в жодному разі не повинні недооці-
нювати роль, яку органи державної
влади повинні відігравати у впрова-
дженні Конвенції в силу її ж ст. 1. На
практиці держави і Суд переслідують
одну мету — зберегти права і свобо-
ди, передбачені в Конвенції та про-
токолах до неї, а якщо говорити про
сам Суд, то гарантувати їх дотриман-
ня, що передбачено його функцією,
визначеною в ст. 19.

Сьогодні я хочу в своїй промові
зосередити увагу на ролі національ-
них установ, передусім розглянувши

роль органів державної влади загалом,
а потім ретельно проаналізував-
ши роль органів судової влади.

I. Роль органів державної влади загалом

Запобігання

Роль органів державної влади
є передусім запобіжною. Очікуєть-
ся, що держави, і саме це є суттю їх
зобов'язань, не втручатимуться або
будуть якнайменше втручатись у пра-
ва і свободи, які охороняє Конвенція.
Іншими словами, вони повинні вико-
нувати зобов'язання, які вони взяли
на себе, приєднавшись до Конвенції,
незалежно від того, чи вони є пози-
тивними, чи негативними. Негативні
зобов'язання полягають у тому, що
державам слід утримуватися від не-
правомірного втручання у права і
свободи, які гарантує Конвенція.

У той же час позитивні зобов'я-
зання примушують державу вживати
необхідних заходів, зокрема законо-
давчих, для захисту людей від пору-
шення гарантованих Конвенцією їх
прав. Такі зобов'язання можуть бути
або матеріальними (дають змогу під-
вищувати ефективність матеріально-
го права), або процедурними (прове-
дження дізнання та розслідування для
визначення осіб, відповідальних за
порушення, незалежно від того, ким
вони є).

Порушення прав може бути спри-
чинене органами державної влади

* Переклад з англійської.

або їх представниками, проте захист, який надає Суд, не обмежується такими справами, і держави можуть вважатися відповідальними за поведінку приватних осіб або недержавних утворень. Це явище було охарактеризоване як горизонтальний ефект Конвенції або як роль держави у приватних та міжособових відносинах. Його мета у тому, щоб органи державної влади не допускали виникнення ситуацій, коли права, передбачені Конвенцією, могли безкарно порушуватися приватними особами.

Компенсації

Компенсації за порушення також можуть слугувати як запобіжна мета за рахунок впровадження засобів правового захисту, які здатні виправляти порушення та попереджати їх повторення. Тому в багатьох державах були створені механізми компенсації за збитки, завдані надмірною тривалістю судового розгляду. Це знизило рівень навантаження на наш Суд і є хорошим прикладом відшкодування, яке надається на національному рівні. Проте подібні механізми повинні існувати та бути ефективними. План дій, прийнятий на Інтерлакенській конференції в 2010 р., закликав держави-сторони впровадити нові засоби правового захисту, конкретні або загальні, щоб будь-які особи, які заявляють про

порушення їх прав, передбачених Конвенцією, мали в своєму розпорядженні ефективний засіб правового захисту перед органом державної влади, що у разі необхідності забезпечить належне відшкодування.

Однак коли ми говоримо про те, що держави повинні виправляти порушення положень Конвенції, ми також маємо на увазі, що вони повинні дотримуватися практики нашого Суду та забезпечувати належне виконання його рішень, зокрема, живлячи загальні заходи та виправляючи ситуації, що призводять до виникнення подібних питань. Одним із способів (але не єдиним) є винесення Судом «пілотного рішення», яке стосується системних порушень.

Поняття «пілотного рішення» означає рішення, в якому держава-відповідач повідомляється про те, що існує структурна або систематична проблема, яка призвела до надходження великої кількості подібних заяв або може призвести до цього в майбутньому. Отже, «пілотне рішення» закликає державу запровадити механізм для виправлення ситуації та забезпечення того, щоб заяви, які знаходяться на розгляді Суду, або майбутні заяви вирішувалися на національному рівні.

З часу прийняття першого «пілотного рішення» у справі *«Броньовський проти Польщі»* Суд застосував цю

процедуру в декількох справах, що, безсумнівно, є рішенням, яке буде розвиватися в майбутньому. Слід зазначити, що цей процес передбачає тристороннє співробітництво між Судом, органами держави-відповідача і Комітетом міністрів Ради Європи, який відповідно до ст. 46 Конвенції відповідає за контроль за виконанням прийнятих нами рішень. У справі *«Юрій Миколайович Іванов проти України»* (2010 р.) було винесене важливе «пілотне рішення», яке стосувалося систематичної проблеми невиконання рішень національних судів за відсутності внутрішніх засобів правового захисту для виправлення цієї ситуації та її наслідків.

Ще важливішу роль у захисті прав людини на національному рівні відіграють органи судової влади держав-членів.

II. Особлива роль органів судової влади

У першу чергу, від органів судової влади вимагається застосовувати Конвенцію. Це завдання виконують як звичайні суди, так і конституційні.

Звичайні суди

Звичайні суди мають принципове значення, оскільки вони, як правило, мають юрисдикцію розглядати справи, які стосуються Конвенції, та повин-

ні забезпечувати її перевагу над внутрішньодержавними інструментами.

На зміни в національному законодавстві в усіх країнах часто впливають лише суди. Законодавча реформа не завжди є необхідною, якщо заперечення Суду в Страсбурзі стосуються підходу, що застосовується національними судами. Крім того, суди можуть забезпечити перевагу Конвенції над національним законодавством більш швидко та гнучко, ніж сам законодавець, коли йдеться про скасування або внесення поправок до законодавства, яке не відповідає Конвенції.

Однак поки суди відіграють важливу роль у повсякденному житті, конституційні суди мають навіть більш вирішальне значення у впровадженні до національного законодавства.

Конституційні суди

Наш Суд та національні конституційні суди захищають права, які, в основному, є одними і тими ж, оскільки конституції, особливо в так званих нових демократичних державах, містять перелік прав та свобод, які гарантуються на конституційному рівні, та є більш-менш подібними до прав, що захищаються нашою Конвенцією. Звичайно, це не означає, що немає розбіжностей чи протиріч. Відносини між конституційними судами та Судом ґрунтуються передусім на зростаючому рівні взаємодії. Конституційні суди намагаються привести свої підходи у відповідність до практики Суду. Вони пристосовуються до неї та керуються нею.

Для нових демократичних держав Східної Європи, де важливим конституційним питанням ще не приділено достатньо уваги на національному рівні, звернення до практики Суду часто дає змогу заповнити прогалини.

Одним з прикладів, серед багатьох інших, є рішення Конституційного суду Польщі від травня 2007 р. стосовно закону про оприлюднення документів державних секретних служб за період 1944—1990 рр.

За такого стану справ я хотів би внести ясність, що наш Суд уважно враховує рішення національних конституційних судів. Проте він не може задовольнятися лише наявністю рішення і схвалювати його без подальшого аналізу. Інакше Суд відмовився би від своєї ролі як останнього органу в тлумаченні Конвенції та здійсненні «європейського нагляду» за рішеннями національних судів. Той факт, що повинні використовуватися всі внутрішні засоби правового захисту, не означає, що їх використання обов'язково обґрунтовує подання заяви до Європейського суду з прав людини. Інакше виник би парадокс: чи відхилити заяву на підставі невикористання внутрішніх засобів правового захисту, чи ж вона буде недостатньо обґрунтованою.

Як наголошувалося на Інтерлакенській конференції в 2010 р., Європейський суд з прав людини і Рада Європи також повинні виконувати свою роль та обов'язки.

III. Роль та обов'язки Європейського суду з прав людини і Ради Європи

Сюди входить як виконання ролі суду, так і позасудових обов'язків.

Виконання ролі суду

Одним із фундаментальних принципів, на яких ґрунтується вся система Конвенції, є принцип субсидіарності. Це означає, що за забезпечення поваги до прав, передбачених Конвенцією, передусім відповідають органи влади держав-учасниць, а не Суд. Лише тоді, коли державна влада не спроможна виконати свої зобов'язання, Суд може і повинен втрутитися.

Проте принцип субсидіарності не є єдиним фундаментальним принципом Конвенції. Страсбурзька система також підтримується «другою колоною» — ефективністю прав. Конвенція має за мету гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними та ілюзорними.

У деяких випадках повне чи надмірне обмеження ролі Суду при оцін-

ці відповідності рішень національних судів може бути рівносильним відмові у правосудді та унеможливує захист фундаментальних прав, прописаних в Конвенції. Наприклад, якщо рішення національного суду є необґрунтованим, Суд може і повинен його розглянути. Він може виправити тлумачення Конвенції, здійснені виконавчими, законодавчими чи судовими органами на національному рівні.

Однак Суд повинен не уніфікувати, а гармонізувати правовий захист прав людини в Європі, наприкладі доктрини (розробленої Судом на основі своєї ж практики) свободи розсуду кожної держави, яка може в більшій чи меншій мірі залежати від конкретної галузі. Свобода розсуду покладається на правові та культурні традиції різних країн. Звичайно, у деяких випадках свобода розсуду не може бути надана. Право на повагу до життя (ст. 2 Конвенції) або заборона тортур (ст. 3) є абсолютними та універсальними.

У зв'язку з його компетенцією та повноваженнями Суд, звичайно, має деякі зобов'язання.

Крім того, ці зобов'язання не є специфічними саме для Суду. Вони походять від вимог до всіх міжнародних судів. По-перше, Суд має гарантувати неупередженість правосуддя під час вирішення справ, які іноді можуть мати політичне забарвлення чи мати політичні наслідки. Суд має прийняти своє рішення на основі Конвенції та має бути повністю неупередженим, незалежно від ризиків. Він не повинен застосовувати подвійні стандарти, незважаючи на різність правових систем, які він має дослідити.

Наприкінці слід зазначити, що прецедентне право Суду повинно бути якнайчіткішим, щоб рішення, які він приймає, особливо стосовно нових питань, мали педагогічну функцію. Суд доволі часто приймає рішення щодо однієї з держав, а тоді знаходить такі ж проблеми в право-

вій системі іншої держави. Якщо ми хочемо, щоб рішення Суду використовувалися не лише в межах обставин конкретної справи і мали ефект *erga omnes*, на практиці вони повинні бути чіткими і послідовними. Хочу запевнити вас, що ми докладаємо всіх зусиль, щоб гарантувати це. Насправді Інтерлакенська конференція, висновки якої були підтверджені на Конференції в м. Ізмір в квітні цього року, спонукає нас до цього.

Окрім виконання ролі Суду, існує ще один важливий аспект, а саме позасудова функція Суду.

Виконання позасудової ролі

а) Діалог між суддями

Він має декілька форм. Передусім це діалог між Судом та національними верховними і конституційними судами. В останні роки наші контакти з цими судами набуло значного розвитку. Ці контакти, зокрема такі зустрічі, як сьогоднішня Конференція, дуже важливі, оскільки під час їх проведення виникають дискусії щодо наших відповідних підходів. Серед іншого, вони дають можливість прояснити деякі моменти та уникнути непорозуміння. На мою думку, вони повинні показувати, що Європейський суд з прав людини не керується жагою влади, а прагненням повністю виконати свою важливу роль, доручену йому суверенними державами.

б) Інформація та підготовка

Ми також прагнемо докласти більше зусиль в цих галузях. Важли-

вий аспект Інтерлакенського Плану дій стосується ролі Суду в наданні заявникам інформації про Конвенцію і практику Суду.

Надання інформації суспільству є необхідним фактором у впровадженні Конвенції на національному рівні. Важливо також, щоб надзвичайно велика, а тому аномальна кількість справ, які визнаються неприйнятними, зменшилася. Таку кількість часто пов'язують з відсутністю в заявників, а деколи і в їх адвокатів, знань про систему.

Суд працює над вдосконаленням бази даних HUDOC. В найближчі місяці ми будемо розширювати публікацію рішень іншими, крім англійської та французької, мовами. Також було випущено збірку інформаційних листків. Вони постійно оновлюються і є доступними на веб-сторінці Суду.

Зрештою, довідник щодо прийнятності заяв зараз доступний для громадськості. Він в основному орієнтований на професіоналів, на неурядові організації та асоціації адвокатів і забезпечує їх інформацією щодо процедур Суду. Він також є доступним на нашій веб-сторінці.

Крім того, Суд постійно контактує з урядовими агентами, неурядовими організаціями та представниками заявників.

Заснований як частина Ради Європи, Суд, звичайно, має тісний зв'язок з цією організацією, а особливо з органами та установами, за-

значеними в тексті Конвенції, а саме з Парламентською асамблеєю, Комітетом міністрів, Генеральним секретарем та Комісаром з прав людини. Зокрема, Комітет міністрів повинен здійснювати контроль за виконанням рішень. Я хотів би наголосити на цій функції, оскільки вона має вирішальне значення.

Висновок

Як ви зрозуміли, органи державної влади відіграють вирішальну роль у захисті прав людини в Європі. Дійсно, на їх ролі був зроблений значний акцент в Декларації та Плані дій, прийнятих в м. Інтерлакені. Звичайно, це довгострокове зобов'язання, але і сам План дій має довгострокову перспективу, оскільки він передбачає вжиття заходів з цього часу до 2019 р.

Особливо важливо, щоб органи державної влади відігравали активну роль, зокрема, у виконанні наших особливо «пілотних рішень». Суд не може діяти самостійно.

На завершення свого виступу я хотів би зауважити, що в своїх рішеннях щодо України Суд виявив багато порушень, які стосуються трьох статей Конвенції, а саме: ст. 6 (право на справедливий суд), ст. 13 (право на ефективний засіб судового захисту) і ст. 1 Першого протоколу (захист власності). Крім того, було визначено як мінімум дві систематичні проблеми: тривалість судового розгляду та невиконання рішень національних судів. Правду кажучи, наявні також й інші, ще серйозніші порушення, наприклад, нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження. Однак труднощі полягають у вирішенні вищезначених проблем. Це означає, що коли Україна досягне мети у попередженні та вирішенні цих проблем, то ситуація із застосуванням Конвенції і практики Суду значно поліпшиться. Хочу завершити виступ, висловивши сподівання, що так і станеться.

Омбудсман України та Європейський суд на захисті прав і свобод людини

*Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини **Н.І. Карпачової** на Міжнародній конференції «Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України»*

Вельмишановні учасники конференції!

Ваша честь!

Переконана, що з огляду на головування України в Комітеті міністрів Ради Європи наш захід набуває особливого значення.

Щирі вітаю високодостоїнних суддів Європейського суду з прав людини, які прибули поділитися досвідом у просуванні європейських стандартів у галузі захисту прав і свобод людини.

Завдання нашої конференції, на мій погляд, полягає в тому, щоб виявити системні проблеми, які спричиняють численні звернення наших співвітчизників до Європейського суду з прав людини (далі — Суд), та знайти найбільш ефективні шляхи їх розв'язання з погляду застосування практики Суду в правовій системі України.

Моніторинг Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини свідчить, що у переважній більшості звернень, які надходять до Омбудсмана України (а за 13 років існування цієї інституції до неї звернулися зі зверненнями понад 1 млн 100 тис. осіб), порушуються ті ж проблеми, з якими заявники звертаються на адресу Суду. І якби посадові особи органів державної влади і місцевого самоврядування України належно реагували на звернення Омбудсмана, який, по суті, є субсидіарним ор-

ганом, то Україна не посідала б п'яте місце за кількістю справ проти неї в Суді. А це питання лежить, окрім усього, і в площині ще загалом низької правової культури в нашій країні.

Нещодавно європейська спільнота вшанувала піввіковий ювілей Суду, а в жовтні 2010 р. ми всі разом відзначали 60-річчя Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція).

З цієї нагоди мною Верховній Раді України було представлено Спеціальну доповідь «Стан дотримання Україною європейських стандартів з прав і свобод людини», де системно проаналізовано питання імплементації положень Конвенції у національне законодавство, практики Суду щодо України, стану виконання його рішень та застосування прецедентів, а також Конвенції у судовій практиці України.

Важливо, що за результатами розгляду Спеціальної доповіді Уповноваженого з прав людини Верховна Рада України прийняла спеціальну постанову. Таким чином, рекомендації Уповноваженого з прав людини щодо необхідності вжиття подальших заходів для приведення національного законодавства в галузі прав і свобод людини та правозастосовної практики у відповідність до європейських стандартів стали обов'язковими для всіх органів влади та місцевого самоврядування.

У процесі моніторингу, здійсненого Уповноваженим з прав людини, виявлено низку системних проблем, що породжують звернення до Суду.

Зокрема, серед системних проблем, які негативно відбиваються на дотриманні прав людини в Україні, поважанні принципу верховенства права, — зволікання з проведенням судово-правової реформи; реформування органів прокуратури, на чому наголошувалось у резолюції ПАРЕ № 1755 2010 р.; неприйняття протягом 15 років нових редакцій законів України «Про адвокатуру» та «Про безоплатну правову допомогу». Нарешті, до честі Верховної Ради України, довгоочікуваний Закон «Про безоплатну правову допомогу» був підтриманий Верховною Радою і одразу підписаний Президентом України, що є вельми важливим.

Одним із найважливіших напрямів діяльності Уповноваженого з прав людини є здійснення парламентського контролю за дотриманням права людини на свободу та особисту недоторканність.

Моніторинг Омбудсмана засвідчив, що останніми роками Україна є лідером серед країн Європи за кількістю арештів: судами щороку заарештовується майже 60 тис. осіб. При цьому лише близько 10 тис., або кожен шостий, — у подальшому звільняються з-під варті! Тому не дивно, що у 53 рішеннях Суд констатував

порушення Україною закріпленого у ст. 5 Конвенції права на свободу та особисту недоторканність. Ця проблема в нашій державі не вирішувалася два десятиліття.

Щоб зупинити системне зловживання правом на арешт, Суду довелося вдатися до крайнього заходу — прийняти «пілотне рішення» у справі «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 р., у якому, зокрема, звернена увага на структурні проблеми в законодавчій та правозастосовній практиці та зобов'язано Уряд України привести національне законодавство у відповідність до вимог ст. 5 Конвенції. На цьому також наголошував у своєму виступі шановний президент Суду Жан-Поль Коста.

Уповноважений з прав людини вважає, що для припинення порушень ст. 5 Конвенції **передусім потрібно терміново прийняти новий Кримінально-процесуальний кодекс України** (далі — КПК), зокрема запровадити такий запобіжний захід, як домашній арешт. Треба також підвищити санкцію з трьох до п'яти років позбавлення волі — як одну з підстав для застосування арешту та запровадити граничні терміни тримання підсудного під вартою.

У березні 2010 р. я звернулася до Президента України з поданням про запровадження граничного терміну перебування підсудних під вартою та забезпечення права ув'язнених і затриманих на гідні умови тримання. Позиція Уповноваженого була підтримана — розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою гуманізації попереднього ув'язнення», і відповідні положення було також закладено робочою групою з питань судової реформи у проект нового КПК. Сподіваюсь, зазначені законодавчі зміни найближчим часом будуть прийняті.

14 січня цього року під час моєї особистої зустрічі з Президентом України йшлося про зловживання

правоохоронцями та суддями правом на арешт. Глава держави підтримав у цьому Омбудсману і публічно звернувся до всіх правоохоронців і суддів **не допускати зловживання правом на арешт і застосовувати цей захід лише як виняткову міру запобіжного заходу**.

Тільки у цьому році мені тричі довелося брати участь у засіданнях колегій Генеральної прокуратури України та Прокуратури м. Києва, де публічно порушувати цю проблему, зокрема й у зв'язку з відомими резонансними справами.

Вважаю, що допоки правоохоронці та судді кардинально не змінять свого ставлення до застосування арештів в Україні, активніше не застосовуватимуть запобіжні заходи, не пов'язані з позбавленням людини волі, доти кількість рішень Суду за ст. 5 Конвенції продовжуватиме зростати. І це також є системною проблемою для нашої держави.

Однією з необхідних передумов дотримання передбаченого у ст. 6 Конвенції права на справедливий суд є **розгляд справи упродовж розумного строку**. Щороку з цього питання до Уповноваженого з прав людини надходить понад 2,5 тис. письмових звернень, або кожне десяте від загальної їх кількості.

У понад 200 рішеннях Суду, або кожному четвертому, констатовано порушення ст. 6 Конвенції щодо надмірної тривалості провадження справ у судах.

Із січня цього року Омбудсман України здійснює моніторинг стану дотримання прав людини у Київському слідчому ізоляторі (далі — СІЗО), адже тут на наявних 2 тис. 850 місцях перебуває аж 4 тис. ув'язнених, через що вони змушені спати по черзі.

Під час перевірки виявлено також, що деякі підсудні в очікуванні рішення суду фактично відбувають у СІЗО увесь термін покарання або більшу його частину. Так, майже 9 років утримуються в Лук'янівському

СІЗО 6 підсудних; 7 років — 15 осіб; по 4 роки — 34 особи; по 3 роки — 80 осіб. Справи щодо цих ув'язнених розглядаються судами м. Києва та Київської області. А ці в'язні, до речі, є потенційними заявниками до Суду.

З огляду на це 25 лютого 2011 р. Уповноваженим з прав людини внесено подання Генеральному прокуророві України Віктору Пшонці, Голові Ради суддів України Ярославу Романюку та Голові Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі — ВКК) Ігорю Самсіну про порушення місцевими й апеляційними судами м. Києва та Київської області передбачених у статтях 5, 6 Конвенції прав на свободу та особисту недоторканність і розгляд справи упродовж розумного строку.

Хочу зауважити, що ВКК, яка в ході судово-правової реформи почала працювати на професійній основі, детально обговорила подання Уповноваженого з прав людини і прийняла надзвичайно важливе рішення: припинити практику рекомендації суддів для обрання на вищу посаду, допоки суддя не завершить розгляд усіх справ, які перебувають у його провадженні. Це — принципова річ. Сподіваюсь, Верховна Рада так само на це зреагує, і, нарешті, цей ганебний процес буде припинено.

Хочу відзначити також позитивне реагування на подання Омбудсману Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який зобов'язав голів апеляційних судів вивчити виявлені Омбудсманом випадки порушення судами розумних строків розгляду кримінальних справ та проаналізувати судову практику на предмет дотримання судами розумних строків при розгляді таких справ, а також підвищити контроль за своєчасним розглядом справ, які перебувають у провадженні судів.

Сподіваюсь, рекомендації Вищого спеціалізованого суду будуть ре-

алізовані апеляційними і місцевими судами, що, безперечно, вплине на кількість звернень як до Омбудсман України, так і до Суду.

Хотілося б звернутися до ще одного доволі болючого питання, яке також належить до системних. Щорічно на адресу Уповноваженого з прав людини надходить близько 5 тис. звернень на неправомірні дії працівників правоохоронних органів, із яких кожне третє стосується катувань, жорстокого поводження чи покарання.

Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти катувань і Факультативний протокол до неї та взяла перед міжнародним співтовариством зобов'язання посилити боротьбу з цим ганебним явищем.

Вважаю, що українські суди мають змінити ставлення до розгляду цих суспільно небезпечних злочинів і підходити до винесення щодо них рішень з усією суворістю закону. Також з метою детального аналізу судової практики засудження осіб, які застосовували тортури, потрібно передбачити в судовій статистиці інформацію про такі випадки.

Судом останнім часом винесено низку рішень у справах проти України, якими констатується порушення ст. 3 Конвенції (заборона катувань), зокрема, у зв'язку з неналежними умовами тримання, неадекватною медичною допомогою чи лікуванням, а також неефективним розслідуванням правоохоронцями скарг ув'язнених.

У березні цього року на колегії Генеральної прокуратури України я запропонувала створити в органах прокуратури незалежні підрозділи з розслідування заяв та повідомлень, пов'язаних з насильством та катуванням. Позиція Уповноваженого з прав людини була підтримана Генеральним прокурором України.

Укотре наголошую на необхідності якнайскорішого створення національного незалежного меха-

нізму запобігання катуванням відповідно до міжнародних зобов'язань, які Україна взяла на себе, ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань. У контексті цього — посилити відповідальність правоохоронців за скоєння таких злочинів, адже принцип невідворотності покарання має стосуватися кожного.

Переконана, що саме запобігання катуванням має стати головним превентивним засобом у боротьбі з цим ганебним явищем у нашій державі.

Багатьом європейцям навіть важко уявити, що рішення судів можуть не виконуватись, проте в Україні ця проблема, як нам добре відомо, набула системного характеру. За даними Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, наразі виконується лише близько 40 % рішень національних судів.

Про надзвичайну актуальність та системність цієї проблеми свідчить і практика Суду, який констатував наявність таких порушень у кожному другому рішенні щодо України. Саме це й спричинило пілотне рішення у справі «Юрій Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 р.

Лєвова частка судових рішень, що не виконуються Українською державою, — це так звані соціальні справи, коли громадяни намагаються домогтися належних їм соціаль-

них виплат. За даними Міністерства соціальної політики України, загальна заборгованість із соціальних виплат громадянам на сьогодні перевищує 130 млрд грн! Звичайно, серед цих громадян є потенційні заявники до Суду.

За останній рік українські суди винесли понад 1 млн рішень щодо соціальних виплат дітям війни, стільки ж ухвалено рішень щодо ветеранів війни, чорнобильців, для яких соціальні виплати за сучасних економічних умов є чи не єдиною можливістю вижити.

Позиція Суду щодо цього є чіткою: невиконання рішення національного суду не може бути виправдане відсутністю бюджетних коштів. Про це йдеться, зокрема, у прецедентному рішенні Суду у справі «Шмалько проти України», прийнятому ще у липні 2004 р.

Під час парламентських слухань у березні цього року з нагоди 25-ї річниці Чорнобильської катастрофи Уповноваженим з прав людини висловлено однозначну позицію про неприйнятність урядового законопроекту № 7562 — щодо вилучення із законів про захист громадян конкретних розмірів соціальних виплат.

Україна до розв'язання таких чутливих соціальних проблем має виходити з європейських стандартів і поважання принципу верховенства права.

Верховна Рада України повинна ухвалювати зваженіші соціальні закони, без так званого передвиборчого романтизму, що призводить до прийняття законів, які потім не можна виконати, що породжує низку звернень до Суду.

Серйозну стурбованість викликає й стан виконання Україною остаточних рішень Суду.

На сьогодні 95 % таких рішень щодо України вважаються невиконаними в повному обсязі, оскільки Комітет міністрів Ради Європи ще не прийняв відповідної резолюції про зняття їх з контролю. При цьому 608 рішень, тобто 79 %, перебувають під посиленням наглядом.

Це зобов'язує Уряд і Парламент України ретельно розібратися щодо кожного такого рішення та вжити вичерпних заходів для безумовного їх виконання.

Співпраця Омбудсмана України та Суду

Починаючи з доповіді «Групи мудреців», яка була представлена у 2007 р., Рада Європи здійснює послідовні кроки, спрямовані на посилення співпраці між омбудсманом, Комісаром Ради Європи з прав людини та іншими органами Ради Європи з метою підвищення ефективності контрольного механізму Конвенції.

Розглядаючи справи, Суд використовує інформацію, яка надана в щорічних та спеціальних допові-

дях, актах реагування та інших документах Уповноваженого з прав людини.

Так, у рішенні у справі *«Коктиш проти України»* від 10 березня 2010 р. міститься посилання на результати перевірок Уповноваженим з прав людини пенітенціарних установ Автономної Республіки Крим, зокрема, щодо умов тримання у Сімферопольському СІЗО, Севастопольському ІТТ та проблем, які виникають у людини під час її етапування до місць позбавлення волі. У рішенні у справі *«Давидов та інші проти України»* від 1 жовтня 2010 р. Суд послався на Щорічну доповідь Омбудсмана, зокрема, щодо застосування спецпідрозділів проти заарештованих у виправній колонії № 58 на Хмельниччині під час проведення обшуку, який супроводжувався жорстоким поведінням і особливим приниженням людської гідності ув'язнених. У рішенні у справі *«Нечипорук та Йонкало проти України»* від 21 квітня 2011 р. Суд послався на позицію Уповноваженого з прав людини щодо застосування тортур працівниками правоохоронних органів. Враховано позицію Омбудсмана й у рішеннях Суду у справах: *«Невмержицький проти України»*, *«Петухов проти України»*, *«Савіні проти України»* та ін.

У свою чергу, Омбудсман постійно відстежує практику Суду щодо України та інших держав і засто-

вує її, зокрема, в актах реагування до державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, а також під час захисту прав громадян, іноземців та осіб без громадянства в українських судах.

Так, захищаючи право на справедливий суд матері трьох малолітніх дітей С. Дятлової з Кіровоградщини, яка внаслідок професійної помилки лікарів стала інвалідом І групи, Уповноважений в основу своєї позиції поклала рішення Суду у справі *«Биржиковський проти Польщі»*, яке стосувалося захисту прав пацієнтів.

Захищаючи в судах право людини на свободу та особисту недоторканність, зокрема, у резонансних справах стосовно колишнього міністра охорони навколишнього природного середовища Георгія Філіпчука, першого заступника міністра юстиції України Євгена Корнійчука, а також учасників «податкового майдану» Ігоря Гаркавенка та Сергія Костакова, Уповноважений з прав людини активно використовувала практику Суду у справах *«Харченко проти України»* від 10 лютого 2011 р., *«Прокопенко проти України»*, *«Болдирев проти України»* від 20 січня 2011 р. та ін.

Підтримуючи послідовну позицію Суду щодо необхідності неухильного дотримання Україною та іншими державами-учасницями фундаментального принципу невислання (*non-refoulement*) біженців та шукачів притулку, висловлену в низці рішень, зокрема і по Україні, Омбудсман захищала в суді право на невислання у справах біженців, зокрема Льоми Сусарова та Михайла Гангана. У цьому Уповноваженого активно підтримували правозахисні неурядові організації.

Дуже важливо, що Суд порушив проблему щодо невизначеності строків тримання під вартою осіб, які підлягають екстрадиції. Спільними зусиллями нам нарешті вдалося

розв'язати цю проблему — до КПК нещодавно було внесено законодавчі зміни.

Важливим напрямом діяльності Уповноваженого з прав людини є запобігання масовим зверненням до Суду.

Як Омбудсману мені доводилося неодноразово працювати в урядових комісіях по трагічних випадках, які, на жаль, продовжують поки що траплятися на шахтах України, де шахтарі через небезпечні умови праці наражаються на ризик втратити не лише здоров'я, а й життя. Спільними

зусиллями нам вдавалося фактично примушувати власників шахт виплачувати соціальні виплати та компенсації сім'ям загиблих та постраждалих шахтарів. Безперечно, головним для нас був захист прав людини, а це водночас зменшувало кількість потенційних звернень до Суду.

Ще одним важливим напрямом подолання системних проблем у правовій системі України є надання громадянам України права на конституційну скаргу, на чому я публічно наголошую майже 10 років після внесення мною відповідного

подання Голові Верховної Ради України. Переконана, що це розширило б можливості для системного захисту прав людини на національному рівні та дало б змогу значно зменшити кількість звернень до Суду.

Об'єднання зусиль української національної та європейської регіональної систем захисту прав людини, зусиль усіх учасників нашої конференції, без сумніву, сприятиме ефективнішій імплементації європейських стандартів з прав людини, зокрема практики Суду у правову систему України.

Еволюція ролі Європейського суду — на шляху до процедуралізації фундаментальних прав

Доповідь судді Європейського суду з прав людини від України Г.Ю. Юдківської на Міжнародній конференції «Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України»

Дорогі колеги!
Шановний пане Голово!

Дозвольте скористатися можливістю привітати організаторів конференції та подякувати за унікальну можливість звернутися до вас у місті, в якому я народилася, та з трибуни Верховного Суду України, в якому мала честь виступати як захисник.

Мої колеги вже сказали про складність ситуації, що виникла в європейській системі захисту прав людини. Справді, на сьогодні перед Європейським судом постають нові виклики, на які він має реагувати, змінюючи свої системні підходи. Якщо у 60-ті роки Європейська комісія отримувала в середньому п'ять індивідуальних заяв на рік, у 70-ті —

16, то після прийняття у 1998 р. Протоколу № 11 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод їх кількість зростала невпинно: більше 18 тис. заяв надійшло у 1998 р., 50 тис. — у 2006 р. і понад 75 тис. — у 2010 р. Отже, Суд опинився в зовсім інших умовах, і його розуміння своєї ролі в цих умовах не могло не зазнати, за висловом Дінона Шелтона, еволюційних та водночас революційних змін. Я зупинюся на розгляді питання, яке порушив у своїй доповіді Голова Верховного Суду України.

У далекі 70-ті роки, говорячи про свою роль, наприклад, у справі «Маркс проти Бельгії», Суд зазначив про неминучість того, що рішення вийде за межі конкретної справи,

тим більше що порушення впливає безпосередньо із законодавства. Але рішення Суду має переважно декларативний характер і залишає державам-учасницям вибір засобів.

Дещо пізніше, у 1995 р., у справі «Папамихалопулос та інші проти Греції» та інших рішеннях, переважно щодо права власності, Суд визнав свободу дій держави стосовно вибору засобів виконання рішення, в якому він виявив порушення, і додав, що якщо природа порушення допускає *restitutio in integrum*, то держава може його виконати сама. Так цей принцип, започаткований у справі Постійного суду міжнародної справедливості Ліги націй від 13 вересня 1928 р., увійшов у юриспруденцію Європейського

суду. Пізніше його застосовували не тільки щодо майнових справ, а поширили й на справи, які стосувалися порушень статей 5 та 6 Конвенції. Наприклад, у справі «Салдуз проти Туреччини» Суд зазначив, що якщо заявника засуджено, незважаючи на потенційне порушення його прав, гарантованих ст. 6 Конвенції, він має бути якомога швидше поставлений у те становище, в якому перебував би, якби порушення не відбулося. І найбільш доцільною формою відшкодування в такому разі був би новий розгляд справи або поновлення провадження.

У рішенні в справі «Нечипорук та Йонкало проти України» Суд зазначив, що з урахуванням надзвичайно серйозних обставин цієї справи та беручи до уваги те, що зізнання, отримане з порушенням абсолютної заборони тортур, було використано під час судового розгляду як доказ, для належного захисту прав людини має бути проведено повторний розгляд справи із суворим дотриманням матеріальних та процесуальних гарантій, які втілені у ст. 6 Конвенції.

У справі «Ассанідзе проти Грузії» заявник скаржився, що перебував під вартою протягом кількох років після виправдання. Суд встановив порушення ст. 5 Конвенції та, враховуючи винятковість і невідкладність цього випадку, прийняв рішення про те, що держава-відповідач має негайно звільнити заявника з-під варти, оскільки «за самою своєю природою порушення в цій справі не залишає жодного реального вибору заходів для його виправлення». Про вимогу звільнення заявника з-під варти йдеться також у справах «Іляшкун та інші проти Молдови та Росії», «Алексанян проти Росії» та ін. Вона стала суттєвим кроком у розвитку прецедентної практики Суду, тобто традиційна роль його рішень як виключно декларативних перестала задовольняти вимоги, що зростають, і бути адекватною

відповіддю на проблеми, з якими стикається Суд. Рішення його стали більше розпорядчими, ніж такими, що мають виключно декларативний характер.

Важливим етапом в усвідомленні нової ролі Суду в контексті надзвичайної перевантаженості однотипними справами стали «пілотні» рішення. Першою «пілотною» справою була справа «Броньовський проти Польщі», що стосувалася структурної проблеми польського законодавства щодо компенсації за втрачене майно після репатріації до Польщі після Другої світової війни, потенційними жертвами якої було 80 тис. осіб. Потім — справа «Хуттен-Чапська проти Польщі» щодо законодавчого обмеження прав орендодавців та інші «пілотні» справи про невиконання рішень національних судів, зокрема справа «Іванов проти України», в якій Суд ще раз наголосив про відсутність в Україні ефективного засобу правового захисту від невиконання судового рішення та зобов'язав державу протягом одного року з дня вступу рішення в силу запровадити такий засіб.

Приблизно з 2008 р. Суд почав ухвалювати «квазі-пілотні» рішення, у мотивувальній частині яких міститься наказ про прийняття загальних заходів. Наприклад, у справі «Славомир Мусял проти Польщі» Суд наказав невідкладно застосувати необхідні законодавчі та адміністративні заходи для забезпечення належних умов тримання під вартою. У справі «Маноле проти Молдови», в якій правова основа діяльності телерадіокомпанії була визнана Судом некоректною, оскільки не забезпечувала гарантій проти втручання політичних органів, Суд зажадав відповідної реформи. Таких прикладів багато. До них належить і справа «Харченко проти України», в якій Суд ще раз повторив ключові проблемні питання обрання і продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на досу-

довому й судовому слідстві та надав Україні шість місяців для розробки системної реформи кримінального процесу.

Повертаючись у 70-ті роки, не можна не побачити значну відстань між ствердженням декларативного характеру рішень Суду та встановленням ним необхідності провести ті чи інші реформи у зазначений ним самим термін. Але й таких змін сьогодні замало. З огляду на те, що найбільш дієвим інструментом для ефективного захисту прав людини в Європі є посилення авторитету прецедентної практики Суду, в кількох принципових рішеннях він наголосив на своїх *res interpretata* повноваженнях. Так, у справі «Ранцев проти Кіпру та Росії» Суд нагадав, що мета його рішень, окрім вирішення конкретної справи, полягає також у роз'ясненні, утвердженні та розвитку правил, встановлених Конвенцією, для підвищення загальних стандартів захисту прав людини та поширення практики поваги до прав людини у державах-учасниках.

У справі «Онуз проти Туреччини» Суд визнав наявність де-факто *erga omnes* ефекту своїх рішень, вказавши на необхідність брати до уваги його висновки навіть у рішеннях щодо інших держав-учасниць: оскільки Суд надає остаточне авторитетне тлумачення прав і свобод, визначених у розд. 1 Конвенції, він розглядає, чи прийняли національні органи влади достатньою мірою принципи, що впливають з його рішень щодо аналогічних питань, навіть якщо вони стосуються інших держав.

Про де-факто *erga omnes* ефект йдеться в Інтерлакенській декларації, яка закликає держави-учасниці взяти на себе зобов'язання брати до уваги розвиток прецедентного права Суду з урахуванням висновків, що впливають з його рішень про порушення Конвенції іншою державою, якщо така сама проблема є в їх правовій системі.

Питання субсидіарності, тобто первинної відповідальності держави за повагу до прав людини, на чому наголошували сьогодні мої колеги, є пріоритетними. Як неодноразово було зазначено з трибун Ради Європи, незважаючи на роль міжнародних механізмів, ефективний захист прав людини починається і закінчується на національному рівні.

Сьогодні багато говорять про так звану процедуралізацію фундаментальних прав. Це — шлях до децентралізації ролі Суду, розподілення тягаря захисту прав людини між ним та національними судовими органами.

Процедурним зобов'язанням держави, включаючи як обов'язок провести належне розслідування у разі смерті чи фізичного насильства, так і вимоги до судової процедури прийняття рішень із дотриманням справедливого балансу між конкуруючими правами, приділяється все більше уваги. Ідея процедуралізації полягає в тому, що праву, яке є консервативним за своєю суттю, надається можливість без втрати свого змісту та обсягу швидко реагувати на нові процеси та явища, які відбуваються у суспільстві. Процедуралізація фундаментальних прав — це втілення принципу субсидіарності. Європейський суд з прав людини досить часто постає перед складними питаннями, що потребують досконалого розуміння національного контексту. Йдеться про розгляд соціальних справ, справ, які стосуються опіки над дітьми, навколишнього середовища тощо. І вирішувати такі питання набагато доцільніше саме національному суду з урахуванням усіх сукупних обставин. Отже, не маючи змоги оцінити правильність рішень національних судів та враховуючи, що саме вони займають кращу позицію для прийняття таких рішень, Суд залишає за собою можливість лише перевірити досконалість самої процедури прийняття рішень.

Розвиток процедурного аспекту є, таким чином, обмежуючою складовою свободи розсуду держави.

Наприклад, у справі *«Веліжаніна проти України»*, в якій заявниця скаржилася на втручання в її право на повагу до житла внаслідок припинення договору соціального найму, Суд зазначив, що головне питання зводиться до того, чи надали національні органи належні й достатні аргументи у своїх рішеннях та чи була залучена заявниця у процес прийняття рішень таким чином, щоб мати змогу належно захищати свої інтереси. Дослідивши процес, Суд переконався, що заявниця користувалася всіма перевагами змагального процесу, і, не побачивши жодних проявів того, що національні судові органи в цій делікатній справі вийшли за межі наданої їм свободи розсуду, оголосив скаргу заявниці неприйнятною.

Натомість у справі *«Савіни проти України»*, яка стосувалася відібрання дітей від сліпих батьків і влаштування їх у державні заклади опіки, Суд піддав критиці саме процес прийняття такого рішення. Він звернув увагу на відсутність поглибленого судового аналізу причин неадекватних умов для життя і розвитку дітей, намагань родини подолати труднощі та брак оцінки альтернативних, менш суворих заходів втручання, ніж розлучення дітей із батьками. Суд також взяв до уваги те, що на жодній стадії судового провадження не було заслухано думку самих дітей, і встановив порушення ст. 8 Конвенції.

У справі *«Дубецька та інші проти України»* Суд зазначив, що складність порушених питань щодо екологічної політики надає йому переважно субсидіарну роль. Він має насамперед перевірити, чи був процес прийняття судового рішення справедливим, і лише за виняткових обставин може вийти за цю межу і переглянути матеріальні висновки національних органів. Це приклади, в яких Суд наголосив на своїй

субсидіарній ролі саме через процедуралізацію фундаментальних прав.

Неодноразово Суд зазначав, що у справах, в яких вищі національні суди проаналізували «в достатній і переконливій манері точну природу оскаржуваного обмеження, на основі відповідної конвенційної судової практики та принципів, які з неї випливають», Європейський суд з прав людини повинен мати вагомі причини для іншого висновку, ніж той, що зробили національні суди. Тобто втручання Суду в суть справи буде вкрай обмеженим у ситуації, коли національні судові органи в своєму аналізі використали принципи Конвенції.

Якщо суди вважають своїм обов'язком дотримуватися положень Конвенції, вони будуть тлумачити норми національного законодавства через призму зазначених у ній вимог. Це у свою чергу вимагає розуміння того, що в багатьох ситуаціях суди, застосовуючи норму національного законодавства, мають пам'ятати про пропорційність втручання, тобто зважувати конфліктні інтереси. Саме брак такого зваження став причиною констатації Європейським судом порушень Конвенції у ряді справ проти України.

Треба сказати, що вимога аналізу пропорційності втручання при застосуванні національного законодавства є неприродною для більшості правових систем держав-учасниць Ради Європи (за винятком Німеччини і Швейцарії), але застосування такого аналізу набуває поширення в Європі саме під впливом практики Європейського суду з прав людини. Таким чином відбувається збагачення саме інтерпретації положень національного законодавства без посягання на суверенітет чи примат норм Конституції. Як нещодавно зазначив Конституційний суд Німеччини, змінюючи власну практику тлумачення Конституції внаслідок прийняття рішення Європейським судом з прав людини, той факт, що Основний Закон є дружнім стосов-

но міжнародного права, відображає розуміння суверенітету як такого, що не тільки не суперечить інтеграції в міжнародному та наднаціональному контекстах і не виключає подальшої еволюції останніх, а й передбачає та очікує її. На цьому тлі «останнє слово» Конституції не є перешкодою для міжнародного та європейського діалогу судів, а становить нормативну базу для такого діалогу.

Важливо зазначити, що з вимогою субсидіарності та її втілення у про-

цедуралізації впливає дедалі при-скіпливіший підхід Європейського суду до питань судової незалежності. Нині предметом розгляду Суду є питання, які ще кілька років тому виходили за межі його компетенції. Це питання про розподіл справ у суді, призначення і звільнення суддів, суперечлива судова практика у вищих судах.

Увага, яку Суд приділяє процедурі прийняття рішень на національному рівні, є свідченням

зростаючої важливості взаємодії національних судів та Європейського суду з прав людини. Децентралізація захисту прав людини, розподілення тягаря такого захисту між ним і національними судами — єдина адекватна відповідь на ті виклики, з якими сьогодні стикається Суд, та запорука ефективної роботи в майбутньому як Суду, так і всього складного механізму захисту прав людини.

Дякую за увагу.

Виконання постанов Європейського суду: субсидіарність і/або «суверенна воля»?

Доповідь судді Європейського суду з прав людини від РФ А.І. Ковлера на Міжнародній конференції «Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України»

Шановні колеги!

Насамперед хочу подякувати за запрошення на конференцію і пропозицію виступити.

Останнім часом Європейський суд з прав людини все частіше стикається з протиставленням принципу субсидіарності та національного суверенітету держав-учасниць Конвенції. Нещодавно ми спостерігали такий епізод, як загострення суверенної хвороби у вигляді ініціативи російського сенатора Торшина щодо цензури постанов Європейського суду Конституційним судом Російської Федерації. На щастя, вчора цю ініціативу було відкликано, та сам факт показовий.

В основу європейської системи захисту прав людини покладено

принцип субсидіарності: система наднаціонального контролю є додатковою (субсидіарною) щодо національної. Такий висновок можна зробити зі ст. 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Цитую: «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції», тобто основний тягар правозахисної діяльності лежить на суверенних державах. Образно кажучи, держава несе відповідальність за результат, водночас на розсуд держави Конвенція віддає вибір засобів досягнення результатів.

Контрольний механізм Конвенції в особі Європейського суду (при ухваленні рішення чи постанови) і Комітету Міністрів Ради Європи

(на етапі виконання рішення чи постанови) стосується лише відповідності цих засобів вимогам Конвенції. Європейський суд чітко висловив свою позицію в одній зі своїх ранніх постанов щодо Бельгійського так званого лінгвістичного конфлікту. Цитую: «Національні влади вільні у виборі правових заходів, які вони вважають доцільними в рамках, що передбачає Конвенція. Суд розгляне лише відповідність цих правових засобів вимогам Конвенції». У зазначеній вище справі про використання мов у системі освіти Бельгії Європейський суд виокремив дві сторони субсидіарності в контексті Конвенції: практичну і теоретичну. У практичному плані Суд підкреслив, що він не може бути апеляційним (і додамо від себе — також касацій-

¹Переклад з російської.

ним, судом із наглядом). Він не може повторно переглядати справи, як це відбувається в національній судовій системі, й не є четвертою інстанцією щодо національних судів. При цьому Суд нагадав, що чим серйозніші звинувачення, які висуває позивач, тим ґрунтовнішою має бути фактична база.

Подібним чином Європейський суд унікає порушення правових питань, які належать до компетенції національних судів (наприклад, тлумачення матеріального і процесуального законодавства), хоча і враховує їх. Якщо ви читали наші постанови, то бачили в них частину, яка називається «Національне право». Так, зазначаючи про різні концепції вимог моралі в Європейських країнах, у справі *«Хандісайд проти Сполученого Королівства»* (про заборону розповсюдження в школах Великобританії Червоної книги про секс) Європейський суд чітко заявив про свою позицію: «з огляду на їх прямиий постійний контакт з активним населенням своїх країн державні органи мають кращу позицію, аніж міжнародний суддя, щоб висловлювати свою думку про достовірний сенс цих вимог моралі, так само як про „необхідність“ будь-яких „обмежень чи санкцій“».

Європейський суд неодноразово підтверджував, що його компетенція щодо оцінки дотримання національного законодавства обмежена. Насамперед саме національна влада має тлумачити й застосовувати це законодавство (наприклад, справа *«Чаптел проти Сполученого Королівства»*, 1989 р.).

Слід зауважити, що у тлумаченні змісту Конвенції Європейський Суд послуговується принципом автономності. Застосовуючи положення Конвенції з позиції загального права, Європейський Суд не обмежує себе положеннями національного законодавства. Інакше він опинився б у полоні різних у різних правових системах юридичних понять. Так, у

справі *«Прокопович проти Росії»* Суд визначив, що поняття «житло» згідно зі ст. 8 Конвенції — це автономне поняття, і означає воно не лише житло, в якому громадянин зареєстрований, як постановив суд Росії, але і в якому він проживає. Тобто будь-яке приміщення, в якому фактично мешкає громадянин, для Європейського суду є житлом. І він у постанові зазначив: «житло — це автономна концепція, яка не залежить від класифікації в національному праві».

Другий аспект дії принципу субсидіарності — швидше теоретичний. Оскільки права і свободи, які гарантує Конвенція, виникли в демократичному суспільстві, поняття «демократія» і «верховенство закону» взаємопов'язані у тлумаченні Конвенції. За логікою прецедентів Суду обрана в демократичному порядку влада держав-учасниць Конвенції наділена відповідною легітимністю, що вимагає від міжнародного суду, яким є Європейський суд, деякого самообмеження під час оцінювання того, чи є втручання у реалізацію прав і свобод, які захищає Конвенція, «необхідним у демократичному суспільстві». Але й при цьому будь-які форми такого втручання мають, по-перше, бути передбачені законом і не повинні бути результатом довільного розгляду посадових осіб, а по-друге, прагнути до легітимної мети (наприклад, дотримання балансу спільного і приватного інтересу). Межі такого оцінювання не безконечні для держав і не можуть виходити за рамки демократичного процесу.

У зв'язку з цим варто пригадати ще одну проблему — зростання кількості учасників Конвенції до 47 держав. Загалом це порушило цілісність клубу демократичних західних країн, яка була до приєднання до Конвенції у 80-ті роки великої кількості країн Центральної і Східної Європи, де «поле оцінки» часто вважалося і вважається своєрідною індульгенцією від різних порушень, які зручно

списувати на перехідний період, на пережитки тоталітаризму, на незавершеність правових реформ і т. д. А це сприяло практиці «подвійних стандартів». Європейський суд поспішив нагадати про принцип пропорційності при застосуванні «поля оцінки» і в справі *«Паулич проти Хорватії»* та ін.

Субсидіарність може бути продуктивною лише тоді, коли відповідне положення Конвенції доступне суддям і застосовується в державному праві. Ні Рада Європи, ні Європейський суд ніколи і ні на кого не покладали суворих обов'язків з інкорпорації Конвенції в національному праві. Хоча ми знаємо, що багато держав, зокрема Україна й Російська Федерація, визнаючи юрисдикцію Європейського суду з прав людини обов'язковою щодо питань тлумачення і застосування Конвенції, зробили в цьому напрямі рішучий крок.

Не можна було б виправдати непомічання теоретичних і практичних проблем реалізації принципу субсидіарності як у національних правових системах, так і з боку Європейського суду. Патріарх теорії міжнародного права професор Є.Т. Усенко обстоював чистоту поняття. На його думку, з огляду на суверенітет держави на її території може діяти тільки її воля. Суверенітет держави виключає можливість дії в межах її території державної волі інших держав, у тому числі погдженної волі, закладеної в нормі міжнародного права. Для набуття нею юридичної сили в рамках дії національного закону воно має, на думку Усенка, набути сили національно-правової норми після видання відповідного національно-правового акта (так звана трансформація).

Про те, що тлумачення принципу субсидіарності стало улюбленою темою «сувереністів» (на страсбурзькому жаргоні), свідчать конфлікти, що систематично виникають між Європейським судом і прихильниками суверенітету в країнах Європи. Так,

федеральний Конституційний суд ФРН потурбувався про питання, чи має постанова Європейського суду таку юридичну силу, яка б скасовувала остаточні й ті, що вже вступили в законну силу, постанови німецьких судів.

Подібні «конфлікти щодо тлумачення» обов'язкової сили постанов Європейського суду виникли і в Конституційному суді Австрії, а також у Конституційному суді РФ (після відомої справи «Маркін проти Росії», в якій, на мій погляд, Європейський суд переступив межу і в жорсткій формі рекомендував Росії змінити положення закону про статус військовослужбовців. Бурхливу реакцію викликали деякі постанови Європейського суду щодо Туреччини, Франції, Італії, Великобританії та інших держав, у яких, на думку політиків і юристів, Суд нібито порушив «суверенну волю» держав будувати свою правову систему з насамперед національними особливостями.

Європейський суд, на мою думку, сам завдав болючого удару принципу субсидіарності, розпочавши в 2004 р. ухвалювати «пілотні» постанови, в яких були системні, структурні проблеми, що спричинили порушення, яке повторювалося і в яких Суд зобов'язував держави-відповідачі у стислі строки прийняти відповідні законодавчі акти для виправлення цього порушення. Раніше на заходи загального характеру вказував Комітет міністрів виконавчих органів Ради Європи, який перекинув це завдання на Суд — типовий зразок бюрократичної «творчості». Початок поклала постанова у справі «Броньовський проти Польщі», потім була відома постанова постраждалого від аварії на ЧАЕС «Бурдов проти Росії», також «Іванов проти України», «Болару проти Молдови» та ін.

У справі Броньовського Суд відзначив «функціональні збої у правовому порядку Польщі» як «фактор,

що збільшує відповідальність держав згідно з Конвенцією та загрозу ефективності створеного Конвенцією механізму». Таке мотивування надало постанові ознак конституційних, а зазначений у справі підхід став очевидним відступом від принципу субсидіарності. Суперечки з цього приводу не припиняються, і немає єдиної думки серед суддівського співтовариства у Страсбурзі.

Варто пам'ятати, що міжнародна система захисту прав людини створювалась із пріоритетом права людини над інтересами держави. Не випадково термін «субсидіарність» увійшов до правового вжитку із церковного.

У рекомендаціях конференції міністрів країн Ради Європи щодо застосування Конвенції на національному рівні зазначено про фундаментальне значення принципу субсидіарності, яким передбачена насамперед відповідальність держав-учасниць у застосуванні Конвенції як основного інструменту європейського публічного порядку. Держав-учасниць закликають максимально зробити висновки з постанов Європейського суду, у яких встановлено порушення Конвенції іншою державою, особливо коли в правовій системі іншої держави існують подібні проблеми. Цю рекомендацію можна вважати відповіддю «сувереністам», які вважають, що необхідно враховувати тільки ті постанови Суду, які стосуються лише певної держави.

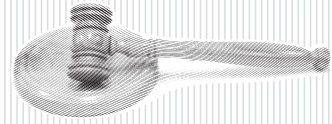
Європейський суд має особливі повноваження, які не можна порівняти з повноваженнями жодного із судів. Його постанови адресовані 47 країнам із різними правовими системами, політичними режимами, культурними традиціями. Він не входить до жодної ієрархічної судової системи і не має виходу на законодавця. До того ж державам-членам Конвенції ніхто не забороняв тлумачити між-

народний договір, учасниками якого вони є. Отже, єдиним «виправданням» активності Європейського суду є турбота про захист прав людини.

Суд часто буває змушений лавірувати між необхідністю дотримуватись принципу субсидіарності та імперативів активної позиції Суду щодо проблем, які потребують його реакції відповідно до сучасних уявлень. Європейський суд змушений давати відповідь на проблемні питання, які ще не вирішені в національному законодавстві. Наприклад, проблема одностатевих шлюбів, право на усиновлення дітей одиницями людьми тощо, на які національне законодавство ще сором'язливо не дало відповіді або відмовчується. А Суд змушений розглядати скарги. І тут слід зазначити такий факт, як перетлумачення Конвенції у зв'язку зі збільшенням кількості емігрантів до Європи, які приносять свою культуру, свої поняття про сім'ю, шлюб, мораль і т. д. На все це Європейський суд повинен реагувати делікатно. Очевидно, що обидва підходи виправдані загальними цілями і принципом захисту прав людини, представленими в преамбулі Конвенції. Що стосується Європейського суду, то він і надалі має виходити з мети своєї діяльності, як це зазначено у першій постанові у справі «Артико проти Італії». Наголошую, що мета Конвенції — захист не теоретичних і примарних прав, а прав конкретних і дійсних.

Приємно, що у програмі секцій конференції передбачено саме предметний аналіз обліку рішень Європейського суду як науковими і навчальними закладами, так і правоохоронними органами та юристами-практиками. Впевнений, що Україна в цьому плані має великий досвід, який потребує нових узагальнень.

Дякую за увагу.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Відповідно до вимог ст. 74 СК України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення гл. 8 цього Кодексу.

Вирішуючи спір про поділ майна, необхідно встановити обсяг спільно нажитого майна і з'ясувати час та джерела його придбання, а вирішуючи питання про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, суд має встановити факти: спільного проживання однією сім'єю; спільний побут; взаємні права та обов'язки (статті 3, 74 СК України)

УХВАЛА

колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України
від 27 квітня 2011 р.

(в и т я г)

У липні 2009 р. М. звернулася до суду з позовом до В.Д., В.К. про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, визнання недійсними договорів дарування житлового будинку та земельної ділянки, поділ майна подружжя й визнання права власності на $1/2$ частку житлового будинку та земельної ділянки.

Позивачка зазначила, що в період з 2003 р. до лютого 2008 р. вона проживала однією сім'єю без реєстрації шлюбу з В.Д., а 23 лютого 2008 р. їх шлюб було зареєстровано. 23 грудня 2005 р. за її кошти вони придбали житловий будинок, зареєструвавши його на ім'я В.Д. У травні 2009 р. відповідач подарував цей житловий будинок і земельну ділянку своїй дочці — В.К.

З урахуванням викладеного та ст. 74 СК позивачка просила суд встановити факт її проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу з В.Д. з 2003 р. та визнати спільною сумісною власністю зазначене вище майно, а на підставі ч. 1 ст. 203 ЦК визнати недійсними договори дарування спірного житлового будинку й земельної ділянки від 15 травня 2009 р. і визнати за нею право власності на $1/2$ частку житлового будинку та земельної ділянки.

Гагаринський районний суд м. Севастополя рішенням від 22 грудня 2009 р. позов задоволь-

нив: встановив факт проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу М. і В.Д. з 2003 р.; визнав недійсними договори дарування житлового будинку та земельної ділянки, укладені між В.Д. і В.К. 15 травня 2009 р., і визнав спільною сумісною власністю М. та В.Д. зазначене вище майно; поділив спільне майно подружжя й визнав за М. право власності на $1/2$ ідеальну частку житлового будинку та земельної ділянки; вирішив питання про розподіл судових витрат.

Апеляційний суд м. Севастополя рішенням від 11 березня 2010 р. рішенням суду першої інстанції скасував, ухвалив нове рішення, яким у задоволенні позову М. відмовив: скасував заходи забезпечення позову; вирішив питання про розподіл судових витрат.

У касаційній скарзі М., пославшись на порушення судом апеляційної інстанції норм матеріального й процесуального права, просила скасувати рішення апеляційного суду й залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Заслухавши доповідь судді Верховного Суду України, дослідивши матеріали справи та перевіrivши наведені у скарзі доводи, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню.

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 324 ЦПК підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи М. у задоволенні позову, апеляційний суд виходив із того, що надані позивачкою докази не підтверджують той факт, що М. і В.Д. у період з 2003 р. до 23 лютого 2008 р. проживали однією сім'єю, були пов'язані спільним побутом, мали взаємні права та обов'язки. Також суд у рішенні зазначив, що до реєстрації шлюбу з відповідачем позивачка в період з 1 лютого 2003 р. до 6 жовтня 2005 р. перебувала в зареєстрованому шлюбі з М.С.

Проте повністю погодитись із такими висновками апеляційного суду не можна, оскільки він дійшов їх із порушенням норм матеріального та процесуального права.

Відповідно до ст. 213 ЦПК рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим.

Згідно зі ст. 214 ЦПК під час ухвалення рішення суд вирішує, зокрема, такі питання: 1) чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; 2) чи є інші фактичні дані (пропущення строку позовної давності тощо), які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; 3) які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин; 4) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин.

Зазначеним вимогам закону рішення апеляційного суду не відповідає.

Відповідно до вимог ст. 74 СК, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення гл. 8 цього Кодексу.

З урахуванням зазначеного, вирішуючи спір про поділ майна, необхідно встановити обсяг спільно нажитого майна і з'ясувати час та джерела його придбання, а вирішуючи питання про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, суд має

встановити факти: спільного проживання однією сім'єю; спільний побут; взаємні права та обов'язки (статті 3, 74 СК).

Водночас, як установив суд, М. перебувала в зареєстрованому шлюбі з М.С. у період з 1 лютого 2003 р. до 6 жовтня 2005 р. Однак згідно з договором купівлі-продажу спірний будинок придбано 23 грудня 2005 р., тобто після розірвання шлюбу позивачки з М.С.

Апеляційний суд належної оцінки зазначеним доказам не дав та не врахував, що на випадок, коли чоловік і жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі й між ними склалися усталені відносини, що притаманні подружжю, застосовується ст. 74 СК.

Згідно із ч. 3 ст. 10 ЦПК кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Таким чином, на порушення вимог статей 212—214, 316 ЦПК апеляційний суд, ухвалюючи рішення, зазначених вимог закону не врахував; належним чином не перевірів доводів і заперечень сторін та наданих ними доказів щодо проживання М. і В.Д. однією сім'єю без реєстрації шлюбу й набуття ними спірного майна за час спільного проживання; не встановив обсяг спільно нажитого М. і В.Д. майна. Зокрема, апеляційний суд, переоцінюючи докази, надані позивачкою до суду першої інстанції щодо підтвердження її вимог про встановлення факту проживання однією сім'єю, формально пославшись на те, що ці докази у сукупності та взаємному зв'язку не підтверджують її вимог, не зазначив, які норми процесуального права порушив місцевий суд, надаючи цим доказам певну правову оцінку; не вказав, чому він відхиляє одні докази і приймає інші, що є його обов'язком відповідно до ч. 4 ст. 212 ЦПК.

За таких обставин рішення апеляційного суду не відповідає вимогам ст. 213 ЦПК щодо законності та обґрунтованості, зазначені вище порушення призвели до неправильного вирішення спору.

Керуючись статтями 336, 338 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу М. задовольнила частково: рішення Апеляційного суду м. Севастополя від 11 березня 2010 р. скасувала, справу передала на новий апеляційний розгляд.

Суд, розглядаючи справу, установив, що між сторонами виник спір з приводу виконання договору купівлі-продажу, об'єктом якого є частка статутного фонду господарського товариства.

Сторонами договору і сторонами у справі є фізична та юридичні особи. Спір виник із цивільних правовідносин, тому підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Той факт, що продавцем за договором є учасник господарського товариства, а покупцем — саме господарське товариство, правового значення не має, оскільки згідно з п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК України в порядку господарського судочинства розглядаються справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником, у тому числі учасником, який вибув. За змістом ст. 167 ГК України корпоративними є відносини, що виникають, змінюються або припиняються щодо корпоративних прав — прав особи, частка якої визначається у статутному фонді господарського товариства, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарським товариством, отримання певної частки прибутку (дивідендів) товариства та активів у разі його ліквідації, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами

УХВАЛА

колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України
від 19 січня 2011 р.

(в и т я г)

У квітні 2008 р. С. звернувся до суду з позовом до Б., товариства з обмеженою відповідальністю «АТП Фортуна-Дарниця» (далі — ТОВ «АТП Фортуна-Дарниця»), товариства з обмеженою відповідальністю «Лагуна плюс ЛТД», треті особи — Дніпровська районна у м. Києві державна адміністрація, приватний нотаріус І., про стягнення суми.

Позивач послався на те, що в травні 2007 р. він уклав із ТОВ «АТП Фортуна-Дарниця» договір купівлі-продажу, за яким продав належну йому частку у статутному фонді цього товариства у розмірі 20 %. Оскільки ТОВ «АТП Фортуна-Дарниця» не здійснило оплати за придбану за договором частку статутного фонду в обумовлений у договорі строк, С. просив стягнути з нього 1 млн 37 тис. 900 грн покупної суми за договором та 236 тис. 177 грн 41 коп. пені.

Дніпровський районний суд м. Києва ухвалою від 15 квітня 2010 р., залишеною без змін ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 13 липня 2010 р., провадження у справі закрит.

У касаційній скарзі С., пославшись на порушення судами норм процесуального права, просив скасувати постановлені ухвали і направити справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Заслухавши доповідь судді-доповідача, обговоривши наведені у скарзі доводи та перевіривши матеріали справи, колегія суддів Судової

палати у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню частково.

Закриваючи провадження у справі, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, виходив із того, що між С., який був учасником ТОВ «АТП Фортуна-Дарниця», та самим товариством виник спір з корпоративних відносин, тому він підлягає розгляду в порядку господарського, а не цивільного судочинства.

Однак із таким висновком погодитися не можна.

Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦПК (в редакції, чинній на час постановлення апеляційним судом оскаржуваної ухвали) суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Суд установив, що між сторонами виник спір з приводу виконання договору купівлі-продажу, об'єктом якого є частка статутного фонду господарського товариства.

Сторонами договору і сторонами у справі є фізична та юридичні особи. Спір виник із ци-

вільних правовідносин, тому підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Той факт, що продавцем за договором є учасник господарського товариства, а покупцем — саме господарське товариство, правового значення не має, оскільки згідно з п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК в порядку господарського судочинства розглядаються справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником, у тому числі учасником, який вибув. За змістом ст. 167 ГК корпоративними є відносини, що виникають, змінюються або припиняються щодо корпоративних прав — прав особи, частка якої визначається у статутному фонді господарського товариства, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарським товариством, отримання певної частки прибутку (дивідендів) товариства та ак-

тивів у разі його ліквідації, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Таким чином, суд допустив порушення норм процесуального права, що призвело до постановлення незаконної ухвали, а це перешкоджає подальшому провадженню у справі та відповідно до ч. 1 ст. 338 ЦПК є підставою для її скасування і направлення справи для продовження розгляду.

Керуючись п. 2 ч. 2 ст. 336, ч. 1 ст. 338, п. 7 ч. 1 ст. 344 ЦПК, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу С. задовольнила частково: ухвалу Дніпровського районного суду м. Києва від 15 квітня 2010 р. та ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 13 липня 2010 р. скасувала, справу передала до суду першої інстанції для продовження розгляду.

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ

Притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності за використання гральних автоматів, у яких не реалізовані фіскальні функції, можливе лише з моменту включення до Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій комп'ютерно-касової системи «Фіскал», тобто з 1 липня 2008 р., оскільки до цієї дати у зазначених суб'єктів не було об'єктивної можливості дотримуватися вимог ст. 3 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг»

ПОСТАНОВА Іменем України

16 травня 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом товариства з обмеженою відповідальністю «Тітан ЛТД» (далі — ТОВ) до державної податкової інспекції у м. Лисичанську Луганської області (далі — ДПІ) про скасування рішення про застосування штрафних (фінансових) санкцій за заявою ДПІ про перегляд Верховним Судом України ухвали Вищого адміністративного суду України від 19 січня 2011 р., **в с т а н о в и в:**

У липні 2007 р. ТОВ звернулося до Господарського суду Луганської області з позовом до ДПІ, в якому просило скасувати рішення від 20 червня 2007 р. № 00007423400 про застосування штрафних (фінансових) санкцій у розмірі 100 грн.

Господарський суд Луганської області постановою від 7 серпня 2007 р., залишеною без змін ухвалою Донецького апеляційного адміністративного суду від 21 листопада 2007 р., позовні

вимоги задовольнив: скасував рішення ДПІ від 20 червня 2007 р. № 00007423400 про застосування до ТОВ штрафних (фінансових) санкцій у розмірі 100 грн.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 19 січня 2011 р. рішення судів першої та апеляційної інстанцій залишив без змін.

Не погоджуючись із цією ухвалою, ДПІ звернулася із заявою про її перегляд з підстав неоднакового застосування касаційним судом п. 6 додатка до постанови Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2001 р. № 121 «Про терміни переведення суб'єктів підприємницької діяльності на облік розрахункових операцій у готівковій та безготівковій формі із застосуванням реєстраторів розрахункових операцій» (далі — постанова КМУ № 121) та пунктів 1, 2 ст. 3 Закону від 6 липня 1995 р. № 265/95-ВР «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг»

Публікується повний текст судових рішень з незначною редакційною правкою.

(далі — Закон № 265/95-ВР) у подібних правовідносинах. На обґрунтування заяви додано копію ухвали Вищого адміністративного суду України від 22 грудня 2010 р. у справі за позовом ТОВ до ДПП, третя особа — Державна податкова адміністрація у Харківській області (далі — ДПА), про скасування рішення щодо застосування штрафних (фінансових) санкцій, яка, на думку ДПП, підтверджує неоднакове правозастосування.

Перевіривши за матеріалами справи наведені заявником доводи, Верховний Суд України вважає, що у задоволенні заяви слід відмовити з таких підстав.

Суди встановили, що працівники ДПА 14 травня 2007 р. перевірили господарську одиницю (зал гральних автоматів позивача) щодо контролю за здійсненням розрахункових операцій у сфері готівкового та безготівкового обігу та склали акт від 14 травня 2007 р. № 20403189/2340 про порушення позивачем пунктів 1, 2 ст. 3 Закону № 265/95-ВР, а саме — незастосування реєстраторів розрахункових операцій (далі — РРО) при проведенні такої операції та невідачу розрахункового документа на суму 20 грн.

На підставі викладених в акті перевірки висновків ДПП прийняла рішення від 20 червня 2007 р. № 00007423400, яким до позивача на підставі п. 4 ст. 17 Закону № 265/95 (у редакції, що була чинною на час розгляду справи) було застосовано штрафні (фінансові) санкції в розмірі 100 грн.

Приймаючи рішення, суди першої та апеляційної інстанцій, рішення яких залишив без змін касаційний суд, виходили з того, що вини юридичної особи у незастосуванні РРО немає, оскільки Міністерство промислової політики України (далі — Мінпромполітики) не виконало покладеного на нього постановою КМУ № 121 обов'язку щодо розроблення запам'ятовуючих пристроїв (фіскальної пам'яті) для оснащення автоматів, що вже використовуються, та обов'язку щодо впровадження цих пристроїв до 1 лютого 2003 р.

В ухвалі, наданій на підтвердження неоднакового застосування норм матеріального права, Вищий адміністративний суд України дійшов висновку про відсутність підстав для звільнення позивача від застосування до нього штрафних (фінансових) санкцій за порушення п. 1 ст. 3 Закону № 265/95-ВР, оскільки на час проведення перевірки настав установлений постановою КМУ № 121 термін застосування РРО при наданні послуг із використанням гральних автоматів.

Висновки касаційного суду у справі, що розглядається, відповідають правильному застосуванню норм матеріального права.

Так, в п. 6 додатка до постанови КМУ № 121 встановлено строк переведення суб'єктів господарювання залежно від форм та умов їх діяльності на розрахунки із застосуванням РРО. Для суб'єктів підприємницької діяльності, які працювали у сфері грального бізнесу із використанням гральних автоматів, було встановлено термін до 31 грудня 2006 р.

Водночас згідно зі ст. 12 Закону № 265/95-ВР на території України дозволяється реалізовувати та застосовувати лише ті РРО вітчизняного та іноземного виробництва, які включені до Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій (далі — Державний реєстр) та конструкція і програмне забезпечення яких відповідає конструкторсько-технологічній та програмній документації виробника.

Пунктом 2 постанови КМУ № 121 на Мінпромполітики було покладено обов'язок забезпечити організацію розроблення автоматів з продажу товарів (послуг), які відповідатимуть зазначеним вимогам, а також запам'ятовуючих пристроїв (фіскальної пам'яті) для оснащення автоматів, що вже використовуються.

Наказом Державної податкової адміністрації України від 1 липня 2008 р. № 430 «Про затвердження Державного реєстру реєстраторів розрахункових операцій у новій редакції» до Державного реєстру було включено комп'ютерно-касову систему «Фіскал», яка призначена для фіскалізації гральних автоматів, автоматизації збору, обліку і контролю даних про функціонування залів гральних автоматів.

За таких обставин до зазначеної дати у суб'єктів господарювання не було об'єктивної можливості дотримуватися вимог Закону № 265/95-ВР у частині використання гральних автоматів, які переведені у фіскальний режим роботи. Тому притягнення їх до відповідальності за використання гральних автоматів, у яких не реалізовані фіскальні функції, можливе лише з моменту включення до Державного реєстру комп'ютерно-касової системи «Фіскал», тобто з 1 липня 2008 р.

У справі, що розглядається, суди встановили, що перевірку було проведено 14 травня 2007 р., тобто до дати реєстрації зазначеної вище комп'ютерно-касової системи, а отже, вина позивача в порушенні ним порядку використання РРО відсутня.

Оскільки при вирішенні спору касаційний суд правильно застосував норми матеріального права до встановлених у справі обставин, у задоволенні заяви ДПП слід відмовити.

Керуючись ст. 244 КАС, Верховний Суд України **постановив:**
У задоволенні заяви ДПІ відмовити.

Постанова є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

Спiр про нарахування суб'єктом владних повноважень та проведення встановлених ст. 48 Закону України «Про статус i соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» виплат є публічно-правовим, а не цивільно-правовою вимогою, заявленою в адміністративній справі. У зв'язку з цим до таких вимог правила позовної давності, встановлені гл. 19 ЦК України, не застосовуються

ПОСТАНОВА Іменем України

16 травня 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом Тутарової Л.В. до управління праці та соціального захисту населення Орджонікідзевського району Маріупольської міської ради Донецької області (далі — Управління) про визнання протиправними дій та стягнення недоотриманої суми допомоги на оздоровлення, **встановив:**

У вересні 2008 р. Тутарова Л.В. звернулася до суду з позовом, в якому просила стягнути з Управління недоотримані суми на оздоровлення за 2003, 2004, 2005 та 2007 рр.

На обґрунтування позову Тутарова Л.В. послалася на те, що вона має статус особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи категорії 2-Б, перебуває на обліку в Управлінні та має право на виплату щорічної допомоги на оздоровлення з урахуванням положень ст. 48 Закону від 28 лютого 1991 р. № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (далі — Закон № 796-ХІІ).

Орджонікідзевський районний суд м. Маріуполя Донецької області постановою від 30 жовтня 2008 р., залишеною без змін ухвалами Донецького апеляційного адміністративного суду від 21 січня 2009 р. та Вищого адміністративного суду України від 26 жовтня 2010 р., позов Тутарової Л.В. задовольнив частково: зобов'язав Управління виплатити за рахунок коштів Державного бюджету України на користь Тутарової Л.В. недоплачену суму допомоги на оздоровлення за 2003 р. у розмірі 539 грн 30 коп., за 2004 р. — 599 грн 30 коп., за 2005 р. — 854 грн 30 коп., за 2007 р. — 1 тис. 305 грн, а всього — 3 тис. 297 грн 90 коп. У частині позовних вимог Тутарової Л.В. про визнання дій Управління незаконними відмовлено.

Задовольняючи частково позовні вимоги, суд першої інстанції, з висновком якого погодилися суди апеляційної та касаційної інстанцій, визнав позов обґрунтованим та застосовував положення п. 3 ч. 1 ст. 268 ЦК, відповідно до якого позовна давність не поширюється на вимоги про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

У заяві про перегляд наведених судових рішень зазначається, що касаційний суд у справі за позовом Гаєвого О.А. до Управління про стягнення недоотриманих коштів на оздоровлення зазначив, що строки звернення до адміністративного суду з вимогою вирішити публічно-правовий спір встановлюються КАС, а не гл. 19 ЦК.

Заява Управління про перегляд оскаржуваної ухвали Вищого адміністративного суду України підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ст. 99 КАС адміністративний позов може бути подано в межах строку звернення до адміністративного суду, встановленого цим Кодексом або іншими законами.

Як «інші закони» не можуть розумітися положення гл. 19 ЦК, оскільки позовна давність — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу, а адміністративний позов — звернення до адміністративного суду про захист прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах. Виходячи зі змісту ст. 99 КАС, інші закони — це закони, які встановлюють строки звернення до адміністративного суду з вимогою вирішити публічно-правовий спір.

Позивач може заявити кілька вимог в одній позовній заяві, якщо вони пов'язані між собою. Вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяль-

ністю суб'єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб'єктів публічно-правових відносин, розглядаються адміністративним судом, якщо вони заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір.

Зважаючи на те, що позовна заява в адміністративній справі може містити цивільно-правову вимогу, позовна давність в адміністративних справах застосовується виключно до цивільно-правових вимог, які об'єднані в одне провадження з публічно-правовим спором.

Спір про нарахування суб'єктом владних повноважень та проведення встановлених ст. 48 Закону № 796-ХІІ виплат є публічно-правовим, а не цивільно-правовою вимогою, заявленою в адміністративній справі. У зв'язку з цим до таких вимог правила позовної давності, встановлені гл. 19 ЦК, не застосовуються.

Відповідно до ч. 1 ст. 100 КАС, чинної на час вирішення спору в суді першої інстанції, пропущення строку звернення до адміністративного суду є підставою для відмови у задоволенні адміністративного позову за умови, якщо на цьому наполягає одна із сторін.

Аналіз наведених норм права дає підстави вважати, що суб'єкт владних повноважень мав право вимагати застосувати наслідки пропущення строків звернення до адміністративного суду, але він не мав права посилатися на положення ст. 99 КАС як на підставу для обмеження виплат,

встановлених ст. 48 Закону № 796-ХІІ, оскільки зазначена стаття КАС встановлює строки звернення до адміністративного суду і не регламентує порядок діяльності суб'єкта владних повноважень при нарахуванні та здійсненні виплат, встановлених ст. 48 цього Закону.

Зважаючи на те, що суб'єкт владних повноважень, здійснюючи свої владні управлінські функції, повинен діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, обґрунтовувати правомірність своїх рішень, дій чи бездіяльності він може посилаючись на норми права, які регламентують його діяльність, а не на діяльність суду.

Ураховуючи наведене, Вищий адміністративний суд України у справі, що розглядається, неправильно застосував норми матеріального права.

Згідно з ч. 1 ст. 243 КАС Верховний Суд України задовольняє заяву у разі наявності однієї з підстав, передбачених ч. 1 ст. 237 цього Кодексу.

Керуючись статтями 242, 243 КАС, Верховний Суд України **п о с т а н о в и в:**

Заяву Управління задовольнити.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 26 жовтня 2010 р. скасувати, справу направити до суду касаційної інстанції на новий розгляд.

Постанова є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

У ст. 232 ЦК України передбачено, що правочин, який вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, визнається судом недійсним.

Для визнання правочину недійсним на підставі зазначеної норми необхідно встановити умисел у діях представника: усвідомлення представником того, що він вчиняє правочин усупереч інтересам довірителя та бажає (або свідомо допускає) їх настання, а також наявність домовленості представника однієї сторони з другою стороною і виникнення через це несприятливих наслідків для довірителя

ПОСТАНОВА

Судової палати у господарських справах Верховного Суду України

від 23 березня 2010 р.

(в и т я г)

У жовтні 2008 р. З. звернувся до суду з позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «АМВ-сервіс-Одеса» (далі — ТОВ-1) про відшкодування шкоди в сумі 405 тис. 885 грн з підстав,

передбачених ч. 1 ст. 1166 ЦК, завданої неправомірними діями відповідача у зв'язку з невиконанням, на порушення вимог ч. 1 ст. 54 Закону від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ «Про господарські

товариства» (далі — Закон № 1576-ХІІ), вартості частини майна товариства при виключенні його як учасника.

У процесі розгляду справи З. змінив позовні вимоги та просив суд визнати недійсними: договір купівлі-продажу частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю підприємства з іноземними інвестиціями «Автолюкс-центр» (далі — ТОВ-2), укладений 8 вересня 2006 р. між засновником цього товариства З. в особі М.А. та М.І.; договір купівлі-продажу частки в статутному капіталі ТОВ-2, укладений 2 березня 2007 р. між М.І. та М.А., М.А.В.; рішення зборів учасників ТОВ-2 від 11 жовтня 2006 р. та рішення зборів учасників ТОВ-1 від 2 березня 2007 р.; зміни до статутів ТОВ-2 і ТОВ-1; скасувати державну реєстрацію змін, внесених до державного реєстру. На обґрунтування вимог позивач зазначив, що на підставі установчого договору між ним та М.А.В. у червні 2001 р. було створено ТОВ-2. У квітні 2005 р. на ім'я М.А. позивач видав довіреність на представництво інтересів останнього у діяльності товариства.

Посилаючись на те, що М.А. всупереч інтересам довірителя З., з перевищенням наданих повноважень, а також внаслідок зловмисної домовленості з М.І. вчинила дії з відчуження частки З. у статутному капіталі товариства у своїх інтересах та інтересах третіх осіб, а також те, що під час укладення оспорюваного договору сторони не досягли домовленості стосовно істотних умов договору, а також не дотримали вимог частин 2, 3 ст. 53 Закону № 1576-ХІІ щодо процедури відчуження частки учасником товариства третім особам, позивач просив про задоволення позову.

Господарський суд Одеської області ухвалою від 19 листопада 2008 р. до участі в справі як відповідачів залучив М.А., М.І., М.А.В. та державного реєстратора відділу державних реєстраторів виконавчого комітету Одеської міської ради.

У січні 2009 р. Г.(М.)І. звернулася до суду із зустрічним позовом, який у процесі розгляду справи було змінено, до З. про встановлення факту придбання частки у статутному капіталі товариства в розмірі 420 тис. грн на підставі договору купівлі-продажу від 8 вересня 2006 р.

Господарський суд Одеської області рішенням від 19 лютого 2009 р. в задоволенні первісного позову відмовив, провадження у справі за зустрічним позовом припинив.

Одеський апеляційний господарський суд постановою від 28 квітня 2009 р., залишеною

без змін постановою Вищого господарського суду України від 18 серпня 2009 р., рішення суду першої інстанції змінив: позов З. задовольнив частково — визнав недійсними договори купівлі-продажу від 8 вересня 2006 р., 2 березня 2007 р. та рішення зборів учасників ТОВ-2 від 11 жовтня 2006 р. і ТОВ-1 від 2 березня 2007 р., в іншій частині позовних вимог за первісним позовом провадження у справі припинив. У решті рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Колегія суддів Верховного Суду України ухвалою від 4 березня 2010 р. за касаційною скаргою М.А. порушила провадження з перегляду зазначеної постанови Вищого господарського суду України. Касаційна скарга була обґрунтована різним застосуванням Вищим господарським судом України одного й того самого положення закону в аналогічних справах.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін, обговоривши наведені у касаційній скарзі доводи і перевіrivши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України визнала, що скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Залишаючи без змін постанову суду апеляційної інстанції, якою позов З. задоволено частково, Вищий господарський суд України виходив із доведеності позовних вимог.

Проте з такими висновками суду погодитися не можна.

Суди при вирішенні спору встановили, що на підставі установчого договору, укладеного між громадянином України М.А. та громадянином Німеччини З., у червні 2001 р. було створено ТОВ-2, частки учасників у статутному фонді якого становили по 50 % у кожного. Відповідно до п. 3.1 статуту зазначеного товариства у редакції 2005 р. розмір його статутного капіталу становив 1 млн 227 тис. 36 грн.

Довіреністю від 14 травня 2005 р., посвідченою приватним нотаріусом Одеського міського нотаріального округу, З. уповноважив М.А. бути його представником у всіх установах, підприємствах, організаціях, у тому числі в адміністративних та інших органах як співзасновника ТОВ-2, а також представляти інтереси позивача, підписувати установчі документи, вносити за її розсудом та підписувати будь-які зміни до установчих документів, нову редакцію установчих документів, з правом прийняття на свій розсуд рішення про збільшення або зменшення статутного фонду, внесення іноземних інвестицій, про

реорганізацію товариства, про розпорядження на її розсуд будь-яким майном підприємства, брати участь у загальних зборах, голосувати, обирати директора тощо, з правом відчуження в будь-який спосіб належної 3. частки в статутному фонді та майні товариства, а також виходу зі складу засновників. Для цього згідно з довіреністю М.А. було надано право підписувати від імені позивача необхідні для виконання зазначеної довіреності документи, укладати та підписувати будь-які угоди.

На підставі цієї довіреності 8 вересня 2006 р. М.А. від імені 3. уклала договір купівлі-продажу з Г.(М.)І., відповідно до умов якого 3. було продано із належних йому 50 % часток у статутному капіталі ТОВ-2, що в грошовому еквіваленті становить 1 млн 221 тис. 36 грн, — частку в розмірі 50 % у статутному капіталі цього товариства, а Г.(М.)І. прибала зазначену частку. В подальшому нотаріус вніс виправлення до цього договору шляхом визначення розміру відчужуваної частки у відсотках 99,51 %, про що було зроблено відповідний напис.

Обґрунтовуючи свої позовні вимоги про визнання зазначеного договору недійсним, позивач та суд апеляційної інстанції, частково задовольняючи позов, послалися на те, що цей правочин вчинено внаслідок зловмисної домовленості.

Відповідно до частин 1, 3 ст. 238 ЦК представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. Представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом.

У ч. 1 ст. 232 цього Кодексу передбачено, що правочин, який вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, визнається судом недійсним.

Для визнання правочину недійсним на підставі зазначеної норми необхідно встановити умисел у діях представника: усвідомлення представником того, що він вчиняє правочин у супереч інтересам довірителя та бажає (або свідомо допускає) їх настання, а також наявність домовленості представника однієї сторони з другою стороною і виникнення через це несприятливих наслідків для довірителя.

Суд установив, що довіреністю від 14 травня 2005 р. позивач уповноважив свого представника М.А. розпоряджатися, у тому числі й відчужувати у будь-який спосіб та без обмежень, його корпоративними правами.

За таких обставин суд першої інстанції, встановивши, що М.А. діяла в межах наданих їй довіреністю повноважень та з дотриманням положень статуту ТОВ-2, за відсутності порушень з боку представника прав та охоронюваних законом інтересів позивача, дійшов обґрунтованого висновку про відсутність правових підстав для визнання оспорюваного договору недійсним, а у зв'язку із цим — і підстав для задоволення решти позовних вимог.

Ураховуючи викладене, зазначені вище постанови Вищого господарського суду України та Одеського апеляційного господарського суду підлягають скасуванню, а рішення Господарського суду Одеської області від 19 лютого 2009 р. — залишенню в силі.

Виходячи з положень статей 6, 8 Конституції України, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України не визнала за необхідне направляти справу на новий розгляд до суду першої інстанції, оскільки це суперечило б положенням ст. 125 Основного Закону, статтям 2, 39 Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України»¹ щодо визначення статусу Верховного Суду України та його завдання забезпечити законність у здійсненні правосуддя і викликало б конституційно недопустиму необхідність скасування законного рішення суду першої інстанції. У зв'язку з цим наведений у ст. 111¹⁸ ГПК перелік наслідків розгляду касаційної скарги на постанову Вищого господарського суду України не є процесуальною перешкодою для прийняття Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України зазначеного рішення.

Керуючись статтями 111¹⁷—111²⁰ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України касаційну скаргу М.А. задовольнила: постанови Вищого господарського суду України від 18 серпня 2009 р. та Одеського апеляційного господарського суду від 28 квітня 2009 р. скасувала, а рішення Господарського суду Одеської області від 19 лютого 2009 р. залишила в силі.

¹Закон був чинним на час розгляду справи.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Рішення суду про звільнення особи, обвинувачуваної у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 364 КК України на підставі ст. 48 КК України у зв'язку зі зміною обстановки, визнано необґрунтованим, оскільки суд належним чином не дослідив обставини справи та не навів у своєму рішенні переконливих мотивів його прийняття

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 24 березня 2011 р.
(в и т я з)*

Кіровський міський суд Луганської області постановою від 19 квітня 2010 р. звільнив А. від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 364 КК на підставі ст. 48 КК у зв'язку зі зміною обстановки, а провадження у справі закрав.

А. обвинувачувалася у тому, що з 18 липня 2007 р. по 27 січня 2009 р. вона, виконуючи обов'язки директора комунального підприємства (далі — КП), достовірно знаючи про знаходження всіх активів підприємства в податковій заставі, умисно, діючи в інтересах КП та третіх осіб, зловживаючи службовим становищем, без дозволу обласної державної податкової інспекції (далі — ОДПІ) здійснила угоди з відчуження активів підприємства, які знаходилися в податковій заставі, на загальну суму 52 тис. 463 грн 87 коп., чим спричинила значну шкоду державним інтересам.

В апеляційному порядку справа не розглядалася.

У касаційній скарзі прокурор порушив питання про скасування постанови місцевого суду з направленням справи на новий судовий розгляд. При цьому він посилався на те, що суд, дійшовши висновку, що внаслідок зміни обстановки А. перестала бути суспільно небезпечною, не вказав у постанові, в чому конкретно виявилася зміна обстановки, яка зумовила те, що на час розгляду справи підсудна перестала бути суспільно небезпечною. Також зазначав, що посилення суду на обставини, які характеризують особу підсудної, не достатні для висновку про те, що вона перестала бути суспільно небезпечною. Вважав, що суд не мав законних підстав для застосування ст. 48 КК. Зазначив, що постанова суду не вмотивована, оскільки у ній не вказані докази вини А. у вчиненні злочину, при тому, що вона визнала вину частково, а також не вказані умови і підстави, з урахуванням яких суд вирішив звільнити особу від кримінальної відповідальності, що є істотним порушенням кримінально-процесуального за-

кону. Крім того зазначав, що суд не вирішив питання щодо обраної А. міри запобіжного заходу у виді підписки про невиїзд. Також вказував, що суд не вирішив долю цивільного позову ОДПІ, заявленого на досудовому слідстві.

Перевіривши матеріали справи і обговоривши доводи, зазначені в касаційній скарзі прокурора, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що вона підлягає задоволенню з таких підстав.

Згідно зі ст. 48 КК, особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Отже, законодавець передбачив дві самостійні підстави звільнення від кримінальної відповідальності — це втрата суспільної небезпечності внаслідок зміни обстановки вчиненого діяння або особою, яка його вчинила.

Для застосування ст. 48 КК необхідно встановити, що після вчинення злочину обстановка змінилася таким чином, що вчинене діяння вже не є суспільно небезпечним.

Особу можна визнати такою, що перестала бути суспільно небезпечною, у разі, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнала змін, які унеможливають вчинення нею нового злочину.

При цьому звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК — право, а не обов'язок суду, який вирішує це питання в порядку, передбаченому ст. 7 КПК.

Таким чином, для застосування ст. 48 КК суд повинен установити факт вчинення особою злочину і обставини, що свідчать про можливість звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки.

Для визначення того, що на час розгляду справи в суді обстановка змінилася, суд повинен установити не тільки те, яка обстановка існувала під час вчинення злочину, а й те — у чому полягали її зміни під час розгляду справи, та зазначити в судовому рішенні конкретні дані, які б свідчили б про таку зміну обстановки та втрату діянням чи особою суспільної небезпечності. Тобто, необхідно щоб суд визначив конкретну підставу звільнення від кримінальної відповідальності.

Усупереч зазначеному, суд не вказав у рішенні належних та переконливих доказів того, в чому полягала зміна обстановки на час розгляду справи в суді, і які саме наслідки потягла ця зміна — втрату злочином суспільної небезпечності чи втрату А. суспільної небезпечності, та в чому це полягало.

Крім цього, як убачається з матеріалів справи, А. раніше двічі притягалася до кримінальної відповідальності, зокрема, за ч. 1 ст. 367 КК та за ч. 2 ст. 191 КК та була звільнена від кримінальної відповідальності перший раз у зв'язку

з дійовим каяттям, а другий раз у зв'язку зі зміною обстановки. Цим обставинам суд у своєму рішенні ніякої оцінки не дав.

За таких обставин, скасовуючи постанову Кіровського міського суду Луганської області від 19 квітня 2010 р. щодо А. і, направляючи справу на новий судовий розгляд до того ж суду в іншому складі суду, колегія суддів погодилася з доводами касаційної скарги прокурора про те, що висновок суду про можливість звільнення А. від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК передчасний, тому не може бути визнаний законним та обґрунтованим, у зв'язку із чим постанову суду підлягає скасуванню, а справа — направленню на новий судовий розгляд, під час якого суду належить прийняти рішення відповідно до вимог закону, зваживши при цьому і на доводи касаційної скарги прокурора про те, що при прийнятті рішення суд повинен вирішити питання щодо обраної міри запобіжного заходу і щодо заявленого у справі цивільного позову.

Кваліфікація дій особи за ознакою повторності виключається, якщо попередня судимість (судимості) особи зняті та погашені в установленому законом порядку

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 17 березня 2011 р.
(в и т я г)*

Ізюмський міськрайонний суд Харківської області вироком від 22 січня 2010 р. засудив Б. за ч. 2 ст. 309 КК на два роки позбавлення волі.

На підставі ст. 75 КК Б. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком один рік і згідно зі ст. 76 КК зобов'язано не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої інспекції, а також з'являтися до нього для реєстрації.

В апеляційному порядку справа не розглядалась.

Б. визнано винною у тому, що вона в середині вересня 2009 р. без мети збуту незаконно придбала, зірвавши на пустирі рослину коноплі, яка є наркотичним засобом, принесла її до місця свого проживання, де шляхом висушування та подрібнення виготовила з неї наркотичний засіб — канабіс вагою 185,8941 гр. та зберігала для власного вживання до затримання її працівниками міліції о 18 год. 30 хв. 11 грудня 2009 р.

У касаційному поданні прокурор, посилаючись на неправильну кваліфікацію судом дій Б. відповідно до ч. 2 ст. 309 КК за ознакою повторності, з огляду на те, що попередні судимості засудженої погашені, порушив питання про зміну вироку — перекваліфікацію дій Б. на ч. 1 ст. 309 КК та призначення відповідного покарання.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, зазначені у поданні, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що воно підлягає задоволенню з таких підстав.

Суд кваліфікував дії засудженої за ч. 2 ст. 309 КК як незаконне, без мети збуту придбання, виготовлення та зберігання наркотичного засобу, вчинене повторно, з огляду на попередні судимості Б.

Проте, під час перевірки матеріалів справи було встановлено, що Б. вже засуджувалася вироком від 10 грудня 2001 р. Ізюмського міськрайонного суду Харківської області за ч. 1 ст. 309

КК на один рік обмеження волі зі звільненням її на підставі ст. 75 КК від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком один рік, а 9 червня 2003 р. вироком цього ж суду за ч. 2 ст. 309 КК із застосуванням ст. 71 КК на два роки шість місяців позбавлення волі. Постановою Малиновського районного суду м. Одеси від 13 травня 2004 р. її за поданням кримінально-виконавчої комісії на підставі ст. 83 КК звільнено від відбування покарання до досягнення дитиною трьохрічного віку, тобто до 2 квітня 2007 р. Надалі, не виявивши порушень умов зазначеного звільнення, постановою Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 7 травня 2007 р. Б. звільнено від покарання.

Враховуючи, що відповідно до ст. 89 КК строк погашення судимості за цей злочин становить три роки й порядок обчислення вказаних строків у зв'язку зі звільненням Б. від відбування покарання на підставі ст. 83 КК такий як і при умовно-достроковому звільненні, на час учинення Б. злочину у жовтні 2007 р., за який вона засуджена вироком від 18 грудня 2007 р. Ізюмського міськрайонного суду Харківської області за ч. 2 ст. 309 КК на два роки позбавлення волі та звільнена на підставі ст. 75 КК від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком один рік, її попередня судимість погашена.

Оскільки постановою від 20 січня 2009 р. Ізюмського міськрайонного суду Харківської області Б. на підставі ст. 78 КК звільнена від покарання, призначеного їй вироком від 18 грудня 2007 р., на час учинення злочину у вересні 2009 р. судимість за цим вироком також погашена.

Таким чином, всі попередні судимості Б. погашені, з огляду на те, на що в її діях не вбачаються ознаки повторності при вчиненні останнього злочину, у зв'язку з чим вирок від 22 січня 2010 р. Ізюмського міськрайонного суду Харківської області щодо Б. змінено і виключено з його вступної частини вказівку про її судимості вироками від 9 червня 2003 р. Ізюмського міського суду Харківської області та від 18 грудня 2007 р. Ізюмського міськрайонного суду Харківської області, уточнивши, що вона не має судимості відповідно до ст. 89 КК.

Ухвалено перекваліфікувати дії Б. із ч. 2 ст. 309 КК на ч. 1 ст. 309 КК та призначити покарання — один рік шість місяців позбавлення волі.

На підставі ст. 75 КК ухвалено звільнити Б. від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком один рік та згідно зі ст. 76 КК зобов'язати не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу кримінально-виконавчої інспекції і періодично з'являтися до неї для реєстрації.

Судові рішення скасовано через недопустимість участі судді у розгляді кримінальної справи при наявності обставин, що викликають сумнів у його об'єктивності

УХВАЛА

колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 22 лютого 2011 р.

(в и т я з)

Петриківський районний суд Дніпропетровської області вироком від 10 грудня 2009 р. засудив Л. за ч. 1 ст. 115 КК до покарання у виді позбавлення волі на строк 9 років.

Апеляційний суд Дніпропетровської області ухвалою від 30 квітня 2010 р. вирок щодо Л. залишив без змін.

Згідно з вироком суду Л. визнано винною у тому, що вона 4 грудня 2008 р., приблизно о 19 год. 40 хв., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння у помешканні Д. на ґрунті особистих неприязних стосунків вчинила умисне вбивство Д., завдавши їй зі значною силою удар ножем у голову.

У касаційній скарзі прокурор, який брав участь у розгляді справи судом першої інстанції, порушив питання про скасування судових рішень щодо Л., а справу пропонував направити на новий судовий розгляд. На обґрунтування своїх доводів він посилався на істотні порушення кримінально-процесуального закону та м'якість призначеного засудженій Л. покарання. Крім того вказував на порушення вимог ст. 377 КПК апеляційним судом при розгляді апеляції прокурора.

У касаційній скарзі засуджена Л. просила скасувати постановлені щодо неї судові рішення, а справу направити на додаткове розслідування.

На обґрунтування своїх доводів вона посилається на невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи, однобічність та неповноту судового слідства, порушення кримінально-процесуального закону, внаслідок чого за ч. 1 ст. 115 КК її засуджено необґрунтовано. Зазначала, що злочину вона не вчиняла, а її показання про непричетність до його вчинення орган досудового слідства та суд не взяли до уваги; до неї були застосовані недозволені методи ведення слідства, внаслідок чого вона себе обмовила у вчиненні умисного вбивства Д.; апеляційний суд не розглянув доводи її апеляції та не дав належної оцінки цим обставинам.

У касаційній скарзі захисник посилався на те, що вирок суду щодо Л. є незаконним та необґрунтованим, показання про вчинення злочину засуджена Л. дала внаслідок застосування до неї недозволених методів ведення слідства, у матеріалах кримінальної справи відсутні матеріали перевірки її заяви про застосування до неї фізичного та психічного тиску працівниками міліції, оскільки така перевірка не проводилась; висновки суду, викладені у вирокі, не відповідають фактичним обставинам справи. З цих підстав просив судові рішення щодо Л. скасувати а справу направити на додаткове розслідування.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, зазначені у касаційних скаргах, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що вони підлягають частковому задоволенню.

Відповідно до вимог п. 2 ч. 2 ст. 370 КК ухвалення вироку незаконним складом суду є безумовною підставою для його скасування. Незаконним визнається склад суду, якщо були підстави, які виключали участь судді у розгляді справи.

Як передбачено п. 4 ч. 1 ст. 54 КПК, суддя не може брати участь у розгляді кримінальної справи при наявності обставин, які викликають сумнів у його об'єктивності.

Із матеріалів справи вбачається, що 10 грудня 2008 р. суддя Петриківського районного суду Дніпропетровської області ухвалив рішення про притягнення Л. до адміністративної відповідальності за ст. 173 КУпАП та призначив адмі-

ністративне стягнення у виді адміністративного арешту на строк 10 діб.

Постановою від 12 грудня 2008 р. цей же суддя скасував постанову від 10 грудня 2008 р. щодо Л., пославшись на те, що 6 грудня 2008 р. було порушено кримінальну справу за фактом умисного вбивства Д. за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК і, як зазначено у постанові судді, у вчиненні цього злочину обґрунтовано підозрюється Л., перебування в умовах ізолятора тимчасового утримання унеможлиблює її затримання в порядку ст. 115 КПК та обрання їй запобіжного заходу в межах розслідування кримінальної справи.

Зазначені обставини підтверджують, що суддя сформулював думку щодо винності Л. у вчиненні умисного вбивства Д. А це викликає сумніви у його об'єктивності та неупередженості.

10 грудня 2009 р. суддя розглянув кримінальну справу щодо Л., визнав її винною у вчиненні умисного вбивства Д., що, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 370 КПК є істотним порушенням кримінально-процесуального закону та безумовною підставою для скасування ухвалених у справі судових рішень із направленням справи на новий судовий розгляд.

При новому розгляді справи слід усунути зазначені порушення, всебічно, повно та об'єктивно дослідити всі обставини справи, доказам у справі дати належну оцінку, перевірити зазначені у касаційних скаргах засудженої та захисника доводи про застосування до Л. недозволених методів ведення слідства, а також доводи про її непричетність до вчинення злочину і постановити законне та обґрунтоване рішення.

Колегія суддів не знайшла підстав для задоволення касаційного подання прокурора та скасування вироку щодо Л. у зв'язку з м'якістю призначеного їй покарання, оскільки не вважала обране їй покарання м'яким за пред'явленим обсягом обвинувачення.

Враховуючи зазначене, вирок Петриківського районного суду Дніпропетровської області від 10 грудня 2009 р. та ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 30 квітня 2010 р. щодо Л. ухвалено скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд у той же суд.

О.В. Константий,
заступник начальника
управління—начальник
відділу забезпечення діяль-
ності керівника апарату
Верховного Суду України,
доцент,
кандидат юридичних наук

Summary

In the article the questions of role and value of activity of courts of general jurisdiction are examined for the aims of legal safeguard of Constitution of Ukraine, material well being, by them constitutional rights and freedoms of man and citizen. Large potential of this legal institute is determined for the requirements of construction of the legal state in Ukraine, and also him insufficient scientific developed

Суд загальної юрисдикції як суб'єкт правової охорони Конституції України

Розглядаючи правові спори, суди загальної юрисдикції виступають не лише суб'єктами забезпечення законності в державі, а й правової охорони Основного Закону України. Зокрема, з одного боку, це виявляється в безпосередньому застосуванні ними конституційних положень під час здійснення правосуддя в адміністративних, господарських, кримінальних і цивільних справах, захисті гарантованих Конституцією невідчужуваних прав і свобод кожної особи, а з другого, — у визначеному в процесуальному законодавстві їх праві порушувати перед Верховним Судом України розгляд питань про звернення з конституційними поданнями щодо перевірки на предмет відповідності Основному Закону України положень законодавчих актів (законів, постанов Верховної Ради, правових актів Президента, Кабінету Міністрів, Верховної Ради Автономної Республіки Крим), стосовно конституційності яких у них виникли сумніви під час здійснення судочинства.

Немає концептуальних теоретичних перешкод для розгляду діяльності судів загальної юрисдикції як однієї зі складових гарантій правової охорони Конституції та конституційного ладу в Україні

Інститут правової охорони конституції як найвищої правової цінності в державі, заснованої на демократичних традиціях і «людиноцентризмі», традиційно вважається одним з провідних у науці конституційного права. Відомий вчений-конституціоналіст Ю.М. Тодика розглядав його як сукупність юридичних засобів, за допомогою яких досягається виконання всіх закріплених в Основному Законі норм, неухильне забезпечення в різних сферах життя режиму конституційної законності¹. Комплексне визначення поняття «правова охорона конституції» пропонує також й професор М.В. Баглай, а саме в розумінні сукупності засобів і способів, за допомогою яких має бути досягнуто суворе дотримання режиму конституційної законності, відповідності конституції всіх інших правових актів, які приймаються державними органами, дотримання принципу неприйняття або скасування вже

¹ Див.: Тодика Ю. Н. Конституция Украины: проблемы теории и практики. — Х., 2000. — С. 290.

прийнятих неконституційних актів і окремих правових норм². Таким чином, категорію «правова охорона конституції» не можна пов'язувати тільки з діяльністю спеціального органу, уповноваженого у відповідних законом формах і з дотриманням визначених процедур здійснювати конституційний контроль (конституційного суду), що пропонують, зокрема, Р.В. Енгибарян і Е.В. Тадевосян³. Тому немає концептуальних теоретичних перешкод для розгляду діяльності судів загальної юрисдикції як однієї зі складових гарантій правової охорони Конституції та конституційного ладу в Україні загалом.

На важливості впровадження ефективних механізмів правової забезпеченості реалізації конституційно-правових норм в усіх сферах життя українського суспільства і держави наголошує Ф.В. Веніславський. Так, цей вчений пише, що «по-перше, охорона конституційного тексту є необхідною передумовою постійності і незмінності головних демократичних політико-правових цінностей, що знайшли своє нормативне закріплення в тексті Основного Закону України і які зумовлюють сутність конституційного ладу. По-друге, необхідною запорукою конституційної стабільності в державі і суспільстві є забезпечення юридичного верховенства Конституції. По-третє, результативність правової охорони Конституції України проявляється в безумовному дотриманні її положень усіма суб'єктами конституційно-правових відносин, наслідком чого є встановлення в державі режиму конституційної законності як необхідної складової конституційного ладу»⁴.

Безпосереднє застосування судами загальної юрисдикції положень Конституції можна вважати інституційно-організаційним елементом механізму забезпечення реальної дії її норм, принципу верховенства Основного Закону в усіх сферах суспільного та державного життя

Спеціально займалася теоретичними питаннями гарантій правової охорони Основного Закону України З.І. Лунь, яка, зокрема, відмічає, що «вони становлять систему. Застосування кожної з них спрямоване на досягнення єдиної цілі, але в різних площинах... Систему гарантій правової охорони Конституції складають нормативно-правові та організаційно-правові гарантії. До

нормативно-правових належать конституційний контроль, особливий порядок прийняття Конституції, особливий порядок внесення змін до неї, офіційне тлумачення Основного Закону та конституційна відповідальність. Щодо організаційно-правових гарантій, то це — діяльність державних органів, посадових осіб, а також народу у зв'язку з використанням нормативних гарантій щодо охорони Конституції»⁵. Тобто безпосереднє застосування судами загальної юрисдикції положень Конституції можна вважати інституційно-організаційним елементом механізму забезпечення реальної дії її норм, принципу верховенства Основного Закону в усіх сферах суспільного та державного життя.

Судді місцевих та апеляційних судів є основними суб'єктами в державі, від яких чи в не найбільшій мірі залежить захист конституційних прав і свобод особи, поновлення справедливості в суспільстві

Разом з тим, незважаючи на надзвичайну важливість цієї гарантії, проблематика, що стосується участі судів загальної юрисдикції, найвищим в системі яких є Верховний Суд України, в забезпеченні конституційного ладу та верховенства Основного Закону України, у вітчизняній юридичній науці є практично недослідженою. А це не сприяє концептуальному осмисленню суддями найбільш наближених до населення судів наявних у них правових можливостей щодо забезпечення конституційної законності в Українській державі та суспільстві, здійсненню ними конституційного правозастосування на науково-теоретичних засадах. Однак завдяки неухильно зростаючому рівню поінформованості громадян та організацій про їх основоположні права та законні інтереси, виникає потреба в застосуванні судами загальної юрисдикції всього арсеналу засобів з охорони права, в тому числі докладання всіх можливих зусиль для утвердження конституційності в нормотворчій сфері. Щорічно розглядаючи по першій інстанції близько 7 млн справ та матеріалів (у 2010 р., за даними судової статистики, 7 млн 32 тис. 829, що на 16,25 % більше, ніж в 2009 р.)⁶, судді місцевих та апеляційних судів є основними суб'єктами в державі, від яких чи в не найбільшій мірі залежить захист конституційних прав і свобод особи, поновлення справедливості в суспільстві.

² Див.: Конституционное право зарубежных стран. Учеб. для вузов / Под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. — М., 2006. — С. 72.

³ Див.: Енгибарян Р.В., Тадевосян Э.В. Конституционное право: Учеб. — М., 2000. — С. 64.

⁴ Веніславський Ф.В. Правова охорона Конституції як складова стабільності конституційного ладу України: теоретичні аспекти // Науковий вісник Чернівецького університету: Правознавство. — 2008. — Вип. 478. — С. 45, 46.

⁵ Лунь З. Про особливості реалізації гарантій правової охорони Конституції України // Вібори та демократія. — 2005. — №4. — С. 22.

⁶ Статистичні дані за 2010 р. щодо розгляду справ та матеріалів судами див.: http://court.gov.ua/sudova_statistyka/4667884568/

Можна в цілому виділити три основні форми правової охорони Конституції України судами загальної юрисдикції.

Формою утвердження принципу верховенства Конституції в діяльності судів загальної юрисдикції, яка реалізується передусім у механізмі адміністративного судочинства, є право суду визнати неконституційним підзаконний правовий акт (крім правових актів Президента, Кабінету Міністрів України, постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим)

По-перше, вони під час здійснення правосуддя повинні безпосередньо застосовувати норми Основного Закону для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 8 Конституції). Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України в преамбулі постанови від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» (далі — Постанова № 9), ці положення Конституції необхідно розуміти так, що вони зобов'язують суди при розгляді конкретних справ керуватися насамперед конституційними нормами. Суд має безпосередньо застосовувати Конституцію в разі: 1) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом; 2) коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй; 3) коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України; 4) коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України. Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй (абз. 3 і 4 п. 2 Постанови № 9).

З огляду на те, що зазначена правова позиція Верховного Суду України, сформульована в Постанові № 9, повністю базується на конституційних положеннях і має фундаментальний характер, вважаємо, що вона не втратила свого концептуального значення і сьогодні, а отже й дотепер є орієнтиром для всіх суддів судів загальної юрисдикції при виконанні своїх професійних завдань із судового захисту прав та свобод особи.

При цьому не можемо визнати коректними й теоретично правильними висловлювання

деяких науковців про те, що після прийняття Закону від 7 липня 2010 р. №2453-VI «Про судоустрій і статус суддів», згідно з яким Верховний Суд України був позбавлений функцій узагальнювати судову практику і приймати на основі цих узагальнень рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства судами в процесі судочинства, всі постанови Пленуму Верховного Суду

України, які були прийняті в попередні роки, втратили свою чинність. У частині, в якій вони інтерпретують чинні законодавчі норми, враховуючи їх виключно роз'яснювальний, методичний характер для судового правозастосування, вони підлягають використанню судами загальної юрисдикції і нині, однак не виключаючи при цьому існування в кожного судді власної правосвідомості як передумови ухвалення судового рішення.

По-друге, формою утвердження принципу верховенства Конституції в діяльності судів загальної юрисдикції, яка реалізується передусім у механізмі адміністративного судочинства, є право суду визнати неконституційним підзаконний правовий акт (крім правових актів Президента, Кабінету Міністрів України, постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим). На випадки реалізації цього повноваження спеціально розрахована ст. 171 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС).

І по-третє, в адміністративному та цивільному видах судових процесів, одними із сторін в яких і є громадяни, законодавчо визначені повноваження суду в разі виявлення під час розгляду конкретних судових справ неконституційних положень законів, постанов Верховної Ради, правових актів Президента, Кабінету Міністрів України, постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим зупинити провадження у відповідній справі з одночасним зверненням до Верховного Суду України для вирішення питання про внесення відповідного конституційного подання до Конституційного Суду України (ч. 5 ст. 9, п. 3 ч. 1 ст. 156 КАС; ч. 3 ст. 8, п. 4 ч. 1 ст. 201 Цивільного процесуального кодексу України). Однак, на нашу думку, цілком очевидно, що аналогічні повноваження щодо зазначеного способу реагування органу правосуддя на факти виявлення неконституційних положень в актах правотворчості вищих суб'єктів державної влади України мають чітко визначатися й в господарському і

кримінальному процесуальних кодексах, чого зараз у них не передбачено (з огляду на те, що вони були прийняті до Конституції 1996 р.).

В разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів

Разом з тим аналіз змісту ч. 1 ст. 79 Господарського процесуального кодексу України дає підстави стверджувати, що в разі виявлення відповідного порушення принципу верховенства конституції в законодавстві, яке підлягає застосуванню під час вирішення правового спору між суб'єктами господарювання, суд господарської юрисдикції може також застосувати цей же спосіб правового реагування, зокрема зупинити провадження в справі з одночасним зверненням до Верховного Суду України для вирішення питання про внесення конституційного подання до органу конституційної юрисдикції.

Вирішуючи ці питання, судді всіх судів загальної юрисдикції, на нашу думку, мають застосовувати роз'яснення, надане в абз. 2 п. 2 Постанови № 9. А саме у ньому Пленум Верховного Суду України зазначив, що в разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд будь-якої інстанції на будь-якій стадії розгляду справи.

Протягом 2007—2011 рр. Пленум Верховного Суду України за ухвалами (постановами) нижчестоящих судів та власною ініціативою 11 разів звертався до Конституційного Суду України з конституційними поданнями з питань перевірки на предмет відповідності Конституції України положень законів України. Наприклад, за постановою Окружного адміністративного суду м. Києва, який розглядав справу за позовом громадян України Ж. і Ч. до Пенсійного фонду

України, у грудні 2008 р. Пленум Верховного Суду України прийняв постанову про звернення до Конституційного Суду України для вирішення питання щодо перевірки на предмет відповідності Основному Закону України положень п. 2 ч. 1 ст. 49 та речення другого ст. 51 Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (в редакції Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV) щодо припинення нарахування та виплати пенсії пенсіонерам на час постійного проживання за кордоном, у випадку неукладання Україною з відповідною державою міжнародного договору з питань пенсійного забезпечення зазначених громадян України. За цим конституційним поданням 7 жовтня 2009 р. Конституційний Суд України прийняв Рішення № 25-рп/2009, яким визнав ці законодавчі положення неконституційними. З направлених за зазначений період Пленумом Верховного Суду України до Конституційного Суду України конституційних подань повністю єдиним органом конституційної юрисдикції задоволено чотири, частково — три, і ще по двох — відкрито конституційне провадження.

Вищезазначене свідчить, що суди загальної юрисдикції за своєю природою організаційно і функціонально є одним з найважливіших в державі суб'єктів правової охорони Основного Закону України. Розглядаючи справи різних юрисдикцій, що належать до системи загального правосуддя, ці суди здатні практично впливати на стан справ із забезпечення конституційних прав та свобод особи, утвердження стабільності конституційного ладу й реалізації конституційної законності в українському суспільстві. Разом з тим не лише через недостатнє фінансове та матеріально-технічне забезпечення потреб судової діяльності, низьку оплату праці суддів і працівників апаратів суддів, а й теоретичну невизначеність цей інститут поки що не в повній мірі використовується для потреб побудови правової держави, утвердження верховенства права в Україні. Його застосування потребує інтенсифікації. При виявленні в процесі своєї судової діяльності неконституційних норм в правових актах парламенту, глави держави, уряду, представницького органу Автономної Республіки Крим суддям судів загальної юрисдикції, на наше переконання, варто керуватися роз'ясненнями, наданими в абз. 2 п. 2 Постанови № 9.

Я.М. Романюк,
суддя Верховного Суду
України

Цивільно-правові наслідки договорів, укладених одним із подружжя

За змістом ч. 1 ст. 202 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) договір є правочином — дією особи, спрямованою на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Отже, в разі укладення договору одним із подружжя виникають такі цивільні права та обов'язки, на набуття, зміну або припинення яких було спрямоване волевиявлення його учасників при укладенні договору. У кого ж саме виникають такі цивільні права й обов'язки — у того з подружжя, хто уклав договір, чи в обох із подружжя? Виходячи з визначення поняття «правочин», цивільні права та обов'язки з договору виникають у того чи в тих, на набуття, зміну або припинення зазначених прав та обов'язків спрямував дію один із подружжя при укладенні договору. Іншими словами, якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то цивільні права та обов'язки з цього договору виникають саме у сім'ї. При цьому, як слушно зауважує І.В. Жилінкова, сім'я не є суб'єктом права. Безпосередніми учасниками майнових відносин виступають окремі члени сім'ї, тобто особи, які входять до складу сім'ї¹.

Якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то цивільні права та обов'язки з цього договору виникають в обох із подружжя

Таким чином, якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то цивільні права й обов'язки з цього договору виникають в обох із подружжя. Це положення, як зазначає З.В. Ромовська, було вироблене судовою практикою раніше, а законодавче закріплення одержало в Сімейному кодексі України (далі — СК)². Відповідно до ч. 3 ст. 61 СК якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. У зв'язку з цим під час розгляду такої категорії справ судам слід з'ясовувати, в чийх саме інтересах укладався договір одним із подружжя: своїх особистих чи в інтересах сім'ї, оскільки відповідь на це питання має визначаль-

¹ Див.: Жилінкова І.В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: Автореф. дис... докт. юрид. наук. — Х., 2000. — С. 8.

² Див.: Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. — К., 2009. — С. 103.

ний характер для правильного вирішення питання про правові наслідки такого договору.

Так, визнаючи при вирішенні спору про поділ майна подружжя спірну квартиру об'єктом права власності лише відповідачки, Апеляційний суд Донецької області у своєму рішенні від 13 жовтня 2009 р. виходив із того, що квартира набута за договором довічного утримання, стороною якого була саме відповідачка, а той факт, що на виконання договору були витрачені спільні кошти подружжя, не є підставою для виникнення у них права спільної сумісної власності на квартиру.

Для виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, одержане за укладеним одним із подружжя договором, не потрібно, щоб воно було фактично внесено до сімейного бюджету, достатньо лише самого факту укладення такого договору одним із подружжя в інтересах сім'ї

Скасовуючи це рішення з передачею справи на новий апеляційний розгляд, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України як суд касаційної інстанції в ухвалі від 23 грудня 2009 р. зазначила, що на порушення вимог ст. 212 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) апеляційний суд не взяв до уваги та не дав оцінки наявним у справі доказам про те, що на час придбання квартири та знаходилась у непридатному для проживання стані і на її ремонт було використано кошти, одержані в кредит позивачем, а після ремонту в квартиру поселилася сім'я сторін, та у зв'язку з цим не з'ясував, чи не свідчить це про те, що квартира набувалася відповідачкою за договором довічного утримання в інтересах сім'ї, а отже, вона є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (справа № 6-27242св09).

На думку С.Я. Фурси, в разі укладення договору одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя, тобто тут має місце презумпція (передбачуваність) згоди другого з подружжя, а тому, якщо чоловік чи дружина не звернуться до суду за визнанням договору недійсним, права й обов'язки за таким договором поширюються на обох із подружжя

Крім того, як справедливо зауважують Ю.С. Червоний³ і Т.О. Ариванюк⁴, для виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, одержане за укладеним одним із подружжя договором, не потрібно, щоб воно було фактично внесено до сімейного бюджету, достатньо лише самого факту укладення такого договору одним із

подружжя в інтересах сім'ї. Такий висновок, зроблений зазначеними авторами задовго до внесення законодавцем відповідних змін до ч. 2 ст. 61 СК, цілком відповідає її нинішній редакції і має велике практичне значення. Наприклад, у разі укладення одним із подружжя кредитного договору з метою придбання квартири для сім'ї право власності на отримані за цим договором кошти виникає в обох із подружжя незалежно від того, що ці кошти фактично не надійшли до бюджету сім'ї, а відразу були перераховані на рахунок будівельної компанії, а отже, і квартира в такому разі стає об'єктом права їх спільної сумісної власності. З тим, що придбані в кредит речі стають об'єктом спільної сумісної власності подружжя, погоджуються і В.О. Рясенцев⁵ та Ш.Д. Чіквашвілі⁶.

Разом з тим, на що звертає увагу С.Я. Фурса, положення «укладення договору в інтересах сім'ї» не знайшло свого розкриття та закріплення ні в СК, ні в ЦК, у зв'язку з чим вона висловила свою думку щодо нього, яка зводиться до того, що в разі укладення договору одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя, тобто тут має місце презумпція (передбачуваність) згоди другого з подружжя, а тому, якщо чоловік чи дружина не звернуться до суду за визнанням договору недійсним, права й обов'язки за таким договором поширюються на обох із подружжя⁷. З такою думкою слід погодитися, оскільки вона логічно переплітається з приписами ч. 2 ст. 369 ЦК та частинами 2 і 4 ст. 65 СК.

Таку правову позицію поділяє і Верховний Суд України. Так, у січні 2008 р. П. звернувся до суду з позовом до Г. про визнання договору позики неукладеним. Печерський районний суд м. Києва рішенням від 26 березня 2008 р. в задоволенні позову відмовив. В апеляційному порядку рішення суду оскаржила дружина П. — П.С., однак у прийнятті її апеляційної скарги Апеляційний суд м. Києва ухвалою від 5 вересня 2008 р. відмовив. Залишаючи ухвалу апеляційного суду без змін, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України як суд касаційної інстанції в ухвалі від 10 грудня 2008 р. вказала, що при укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого

³ Див.: Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. — К., 2003. — С. 105, 111.

⁴ Див.: Ариванюк Т.О. Правове регулювання відносин власності між подружжям: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 2002. — С. 9, 10.

⁵ Див.: Рясенцев В.А. Семейное право. — М., 1971. — С. 92.

⁶ Див.: Чіквашвілі Ш.Д. Имущественные отношения в семье. — М., 1976. — С. 26.

⁷ Див.: Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. С.Я. Фурси. — К., 2008. — С. 192.

з подружжя, тобто інтереси П.С. при укладенні договору були представлені її чоловіком П. У разі ж якщо вона такої згоди не давала, П.С. може звернутися до суду з позовом про визнання договору щодо себе недійсним (справа № 6-15086св08).

Якщо на придбання майна одним із подружжя використано майно чи кошти, набуті до шлюбу, або за час шлюбу на підставі договору дарування чи в порядку спадкування, або кошти, які належали одному з подружжя особисто, він може вимагати по суду визначення своєї частки у праві спільної власності з урахуванням цього вкладу або визнання цього майна об'єктом лише його права власності

У ч. 3 ст. 61 СК встановлено презумпцію, відповідно до якої майно, одержане за договором, укладеним в інтересах сім'ї одним із подружжя, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя незалежно від того, хто з них уклав договір чи на кого з них зареєстровано майно. Право на майно в такому разі виникає в обох із подружжя одночасно. У зв'язку з цим іншому з подружжя немає потреби звертатися до суду з позовом про визнання такого майна об'єктом їх з другим з подружжя права спільної сумісної власності. Якщо на придбання майна одним із подружжя використано майно чи кошти, набуті до шлюбу, чи за час шлюбу на підставі договору дарування чи в порядку спадкування, або кошти, які належали одному з подружжя особисто, він може вимагати по суду визначення своєї частки у праві спільної власності з урахуванням цього вкладу або визнання цього майна об'єктом лише його права власності. Такі роз'яснення дав і Пленум Верховного Суду України в п. 24 постанови від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» (далі — постанова № 11).

На практиці також трапляються випадки, коли майно набувається одним із подружжя для зайняття підприємницькою діяльністю. В таких ситуаціях суди нерідко визнають майно об'єктом права власності суб'єкта підприємницької діяльності, не беручи до уваги, що метою зайняття такою діяльністю є інтереси сім'ї — отримання доходів від такої діяльності для наповнення сімейного бюджету. Саме так вчинив Апеляційний суд Дніпропетровської області, ухвалюючи 27 січня 2010 р. рішення у справі за позовом З.С. до З.О. про поділ майна. Скасовуючи це рішення, суд касаційної інстанції в ухвалі від 6 жовтня 2010 р.

вказав, що, як встановлено судом, спірне нежиле приміщення набуто одним із подружжя — З.О. як фізичною особою, а не підприємцем, за договором купівлі-продажу, а власником у такому разі стає покупець за договором. Той факт, що З.О.

була фізичною особою-підприємцем, приміщення придбалося для зайняття нею підприємницькою діяльністю і фактично з такою метою в подальшому використовувалося, правового значення не має, оскільки закон не забороняє подружжю використовувати належне їм майно для зайняття одним із них підприємницькою діяльністю з метою одержання доходів сімейного бюджету і правовий режим майна це не змінює (справа № 6-10429св10).

Об'єктом права спільної сумісної власності за договором, укладеним одним із подружжя в інтересах сім'ї, є, як зазначалося вище, набуте за таким договором майно. Майном відповідно до ч. 1 ст. 190 ЦК вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права й обов'язки. Незважаючи на свою вагомість, майнові права свого визначення у цьому Кодексі не мають.

Майновими правами є суб'єктивні права учасників цивільних правовідносин, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням речами, а також майновими вимогами, що виникають між учасниками цивільного обороту з приводу цих речей та обміну цих речей, робіт і послуг

Досить лаконічне і влучне визначення поняття «майнове право» дали автори постатейного науково-практичного коментаря ЦК під редакцією А.С. Довгерта та Н.С. Кузнецової. Згідно з цим визначенням майновими правами є суб'єктивні права учасників цивільних правовідносин, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням речами, а також майновими вимогами, що виникають між учасниками цивільного обороту з приводу цих речей та обміну цих речей, робіт і послуг⁸. Детальний аналіз поняття «майнове право» зробила І.В. Спасибо-Фатеева⁹, дійшовши такого самого висновку. Отже, за таким договором у подружжя виникає не лише право на конкретну річ, а і на майнові права. Такий підхід поділяє і Ш.Д. Чіквашвілі¹⁰. Наприклад, подружжю за укладеним одним із них договором

⁸ Див.: Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах / Керівники авторського колективу та відповід. редактори А.С. Довгерт, Н.С. Кузнецова. — Ч. 1. — К., 2005. — С. 238.

⁹ Див.: Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. — Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. — Х., 2010. — С. 110—119.

¹⁰ Див.: Чіквашвілі Ш.Д. Знач. праця. — С. 22.

може належати право на вклад у банківську установу, на паєнагромодження в житлово-, дачно- чи гаражно-будівельних кооперативах, страхові суми, дивіденди від акцій. На це звертав увагу і Пленум Верховного Суду України в п. 23 постанови № 11. Однак при цьому Пленум, на переконання Ю.С. Червоного¹¹, припустився певної юридичної неточності, віднісши зазначені вище зобов'язальні майнові права до об'єктів права спільної сумісної власності.

Пленум Верховного Суду України в п. 24 постанови від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» звернув увагу судів на те, що при поділі майна слід враховувати також борги подружжя та правовідносини за зобов'язаннями, що виникли в інтересах сім'ї

Позицію, висловлену Пленумом, також обстоюють В.О. Рясенцев¹² та З.В. Ромовська¹³. Однак, на мою думку, вона є помилковою. Я поділяю протилежну позицію, на якій наполягають Т.О. Ариванюк¹⁴ та Ю.С. Червоний¹⁵. Так, після вкладення грошей у банківську установу право власності на внесені кошти переходить до банку, оскільки вони мають не індивідуально-визначені, а родові ознаки, а в подружжя, яке зробило вклад, виникає право вимагати його повернення.

Якщо один із подружжя надав майно в позику, що відповідало інтересам сім'ї, то право вимагати повернення переданого в позику майна належить обом із подружжя. Однак якщо один із подружжя одержав майно в позику, то обов'язок повернення цього майна лежатиме крім позичальника ще і на другому з подружжя лише в тому разі, якщо позичене майно було використане в інтересах сім'ї

Після передачі спільного майна подружжя до статутного фонду господарського товариства право власності на нього переходить до товариства, а в подружжя виникає право вимоги сплати дивідендів. Це ж стосується і паєнагромоджень у житло-, дачно- чи гаражно-будівельних кооперативах, а також страхового відшкодування, яке може бути виплачене застрахованій особі.

У науковій літературі тривалий час відбувається дискусія з приводу того, чи

належать до спільного майна подружжя їх борги. В.О. Рясенцев¹⁶ та Ю.С. Червоний¹⁷ вважають, що поняття нажитого майна не охоплює борги. Їм опонують А.В. Слепакова¹⁸ та І.В. Жилінкова. Пленум Верховного Суду України в п. 24 постанови № 11 звернув увагу судів на те, що при поділі майна слід враховувати також борги подружжя та правовідносини за зобов'язаннями, що виникли в інтересах сім'ї. Вітчизняний законодавець вирішив це питання, віднісши в ч. 1

ст. 190 ЦК майнові обов'язки до майна. Це підтверджується і ч. 4 ст. 65 СК, відповідно до якої договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї. Автори зазначеного вище постанови науково-практичного коментаря ЦК під редакцією А.С. Довгєрта та Н.С. Кузнєцової зазначають, що майновим правам, до яких фактично зведені права вимоги, кореспондуються обов'язки боржників, що також охоплюються поняттям «майно» і є дзеркальним відображенням поняття «майнові права»¹⁹.

Аналіз ч. 3 ст. 61 та ч. 4 ст. 65 СК свідчить, що для виникнення в обох із подружжя цивільних прав за договором, укладеним одним із них, необхідним є сам лише факт укладення такого договору в інтересах сім'ї. Однак для виникнення в обох із подружжя цивільних обов'язків, які випливають з такого договору, вимагається крім зазначеного вище ще і використання майна, одержаного за таким договором, в інтересах сім'ї. Наприклад, якщо один із подружжя надав майно в позику, що відповідало інтересам сім'ї, то право вимагати повернення переданого в позику майна належить обом із подружжя. Однак якщо один із подружжя одержав майно в позику, то обов'язок повернення цього майна лежатиме крім позичальника ще і на другому з подружжя лише в тому разі, якщо позичене майно було використане в інтересах сім'ї. В судовій практиці це має практичне значення при вирішенні спорів про стягнення боргів

¹¹ Див.: Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. — С. 106.

¹² Див.: Рясенцев В. А. Зазнач. праця. — С. 92.

¹³ Див.: Ромовська З. В. Зазнач. праця. — С. 102.

¹⁴ Див.: Ариванюк Т. О. Зазнач. праця. — С. 10.

¹⁵ Див.: Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. — С. 106, 107.

¹⁶ Див.: Рясенцев В. А. Зазнач. праця. — С. 94, 95.

¹⁷ Див.: Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С. Червоного. — С. 106.

¹⁸ Див.: Слепакова А. В. Правоотношения собственности супругов. — М., 2005. — С. 333.

¹⁹ Див.: Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах / Керівники авторського колективу та відповід. редактори А.С. Довгєрт, Н.С. Кузнєцова. — Ч. 1. — С. 238.

за договором позики чи кредиту, укладеним одним із подружжя.

Так, у серпні 2009 р. П. звернулася до суду з позовом до подружжя Д.Н. та Д.В. про стягнення боргу за договором позики. Позивачка зазначала, що в серпні 2005 р. за договором позики надала подружжю відповідачів грошову суму на строк до 1 січня 2009 р. для придбання ними квартири. Посилаючись на те, що в зазначений строк відповідачі борг не повернули, а гроші бралися в позику для задоволення потреб їх сім'ї і фактично використані на такі потреби, позивачка просила стягнути з кожного з відповідачів по половині суми боргу.

Деснянський районний суд м. Чернігова рішенням від 10 березня 2010 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Чернігівської області від 28 квітня 2010 р., позов задовольнив частково: постановив стягнути з Д.Н. на користь позивачки П. всю суму боргу за договором позики. У позові до Д.В. суд відмовив.

Якщо договір позики чи кредиту укладався одним із подружжя в інтересах сім'ї і отримані за цим договором кошти використані для задоволення потреб сім'ї, обов'язок виконання умов договору щодо повернення коштів виникає солідарно в обох із подружжя. У зв'язку з цим я вважаю помилковою позицію, висловлену авторами проведеного Верховним Судом України наприкінці 2010 р. узагальнення судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних відносин, згідно з якою кредитний договір є правочином щодо отримання у власність грошових коштів і створює обов'язки лише для позичальника як сторони договору, а не для другого з подружжя

При ухваленні рішення суд виходив із того, що стороною укладеного з позивачкою П. договору позики є Д.Н., а її чоловік Д.В. своєї письмової згоди на укладення цього договору не давав, хоча договір виходить за межі дрібного побутового, а тому і відповідальності за його невиконання нести не повинен.

Скасовуючи зазначені судові рішення з передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції, колегія суддів Верховного Суду України як суд касаційної інстанції в ухвалі від 17 листопада 2010 р. вказала, що правове значення при вирішенні цієї справи має встановлення судом того, чи укладався договір відповідачкою Д.Н. в інтересах сім'ї та чи використані одержані за цим договором кошти на потреби сім'ї. У зв'язку з цим касаційний суд вказав, що суду слід було дати оцінку наявним у справі доказам про зняття позивачкою зі свого банківського рахунку суми, яка дорівнювала сумі позики, і зарахування саме такої суми в той самий день і в тому самому відділенні банку

відповідачкою Д.Н. на свій рахунок та перерахування нею тоді ж суми коштів на виконання договору про участь у будівництві квартири, укладеному з метою забезпечення її з Д.В. сім'ї житлом, та з'ясувати, чи не свідчать вони про отримання відповідачкою Д.Н. позики в інтересах її з Д.В. сім'ї та використання її для задоволення потреб їх сім'ї (справа № 6-42353св10).

Отже, якщо договір позики чи кредиту укладався одним із подружжя в інтересах сім'ї і отримані за цим договором кошти використані для задоволення потреб сім'ї, обов'язок виконання умов договору щодо повернення коштів виникає солідарно в обох із подружжя. У зв'язку з цим я вважаю помилковою позицію, висловлену авторами проведеного Верховним Судом України наприкінці 2010 р. узагальнення судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних відносин, згідно з якою кредитний договір є правочином щодо отримання у власність грошових коштів і створює обов'язки лише для позичальника як сторони договору, а не для другого з подружжя²⁰.

Відповідно до ч. 1 ст. 543 ЦК у разі солідарного обов'язку боржників — обох з подружжя — кредитор має право вимагати виконання обов'язку як від обох з подружжя, так і від будь-кого з них окремо. Це також є правовою підставою для звернення кредитора до суду з позовом про залучення другого з подружжя до солідарної відповідальності за договором разом із тим з подружжя, щодо якого вже існує судове рішення про стягнення боргу за договором. На мою думку, може звернутися до суду з позовом про залучення другого з подружжя до солідарної з ним відповідальності за договором і той з подружжя, щодо якого вже ухвалено рішення суду про стягнення боргу. Це підтверджується роз'ясненнями, наданими Пленумом Верховного Суду України в п. 8 постанови від 31 березня 1989 р. № 3 «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна». Той факт, що в зазначеному роз'ясненні йдеться про відшкодування шкоди, завданої злочином, значення не має, оскільки і сплата боргу за договором, і відшкодування шкоди є зобов'язаннями (ст. 509 ЦК), які різняться

²⁰ Див.: Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних відносин // Вісник Верховного Суду України. — 2010 р. — № 11. — С. 27.

між собою лише правовими підставами їх виникнення: у першому випадку це договір, а в другому — факт завдання шкоди (ст. 11 ЦК).

Якщо за кошти, одержані в інтересах сім'ї в кредит одним із подружжя, придбано квартиру для сім'ї, то вона, як уже зазначалося вище, стає об'єктом права спільної сумісної власності обох із подружжя. Той факт, що в подальшому кредит самостійно погашено одним із подружжя, на розмір його частки у праві власності на квартиру не впливає, а може бути лише підставою для регресної вимоги до другого з подружжя

У разі якщо один із подружжя самостійно виконав солідарний з другим із подружжя обов'язок за договором, він на підставі ч. 1 ст. 544 ЦК має право на зворотну вимогу (регрес) до другого з подружжя.

Отже, якщо за кошти, одержані в інтересах сім'ї в кредит одним із подружжя, придбано квартиру для сім'ї, то вона, як уже зазначалося вище, стає об'єктом права спільної сумісної власності обох із подружжя. Той факт, що в подальшому кредит самостійно погашено одним із подружжя, на розмір його частки у праві власності на квартиру не впливає, а може бути лише підставою для регресної вимоги до другого з подружжя. На мою думку, погашення кредиту самостійно одним із подружжя може вплинути на розмір його частки у праві власності на квартиру лише в тому разі, якщо судом буде встановлено, що другий з подружжя злісно ухилився від виконання свого солідарного обов'язку щодо повернення кредиту за договором і цей обов'язок вимушено самостійно виконав добросовісний з подружжя.

Обізнаність другого з подружжя про джерела надходження коштів і їх подальше використання на потреби сім'ї за його мовчазної згоди повинні розцінюватись як схвалення таких дій того з подружжя, який уклав договір і використав отримане за ним в інтересах сім'ї, і, відповідно, повинно бути підставою для виникнення спільного майнового обов'язку

При вирішенні судом питання про те, чи укладався договір в інтересах сім'ї, ретельній оцінці відповідно до вимог ст. 212 ЦПК підлягає як кожен доказ окремо, так і зібрані у справі докази в сукупності у їх взаємозв'язку. Можна навести такий приклад.

У листопаді 2008 р. Г. звернувся до суду з позовом до П.А. та його дружини П.О. про стягнення солідарно боргу за договором позики, посилаючись на те, що взяті П.А. в нього в позику кошти використані останнім для придбання квартири для сім'ї. Голосіївський районний суд м. Києва рішенням від 16 лютого 2010 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 10 червня

2010 р., позов задовольнив. В основу свого рішення суд поклав письмову розписку П.А. про те, що він позичив в Г. 160 тис. доларів США для придбання квартири для сім'ї і така фактично була придбана, а також визнання позову П.А. Скасовуючи це рішення в касаційному порядку, колегія суддів Верховного Суду України в ухвалі від 2 березня 2011 р. зазначила, що сама по собі письмова розписка про одержання коштів за договором позики є переконливим доказом укладення договору позики у спорі між особами, які його уклали, однак підлягає ретельній перевірці й оцінці у взаємозв'язку з іншими доказами у справі у спорі щодо інших осіб, особливо з урахуванням тієї обставини, що між подружжям П.А. та П.О. існує інший спір про поділ майна (справа № 6-43988св10).

Якщо ж суд встановить, що кошти за договором позики були одержані одним із подружжя, то доказуванню підлягатимуть інші обставини — чи укладався договір в інтересах сім'ї та чи були одержані за ним кошти фактично використані на потреби сім'ї. Лише в разі підтвердження всіх цих обставин в другого з подружжя виникне солідарний обов'язок повернення коштів.

На практиці часто виникає інше питання: чи виникає в подружжя солідарний майновий обов'язок, у разі якщо договір укладався одним із подружжя, а отримані за ним кошти використовувалися в інтересах сім'ї без згоди другого з подружжя? Як уже зазначалося вище, при укладенні договору одним із подружжя законодавець презюмує згоду другого з подружжя. Протилежне має бути встановлено судом. При цьому також слід враховувати, що обізнаність другого з подружжя про джерела надходження коштів і їх подальше використання на потреби сім'ї за його мовчазної згоди повинні розцінюватись як схвалення таких дій того з подружжя, який уклав договір і використав отримане за ним в інтересах сім'ї, і, відповідно, повинно бути підставою для виникнення спільного майнового обов'язку. Навіть у разі якщо суд встановить, що такі дії один із подружжя вчинив без згоди другого з подружжя, це може бути підставою для звільнення того, хто не давав згоди, від солідарного майнового обов'язку лише тоді, коли суд встановить, що сторони такого договору діяли недобросовісно. Зазначений висновок не є новим. Схожий приклад щодо можливості визнання

недійсним договору, укладеного одним із подружжя без згоди другого, наводив ще в дореволюційний період Г.Ф. Шершеневич²¹. Таке роз'яснення в радянський період надав Пленум Верховного Суду України в підпункті «д» п. 16 постанови від 28 квітня 1978 р. № 3 «Про судову практику про визнання угод недійсними». І хоча в постанові Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» ця теза не знайшла свого відображення, в судовій практиці продовжують дотримуватися зазначеної позиції. Схвалюють такий підхід і сучасні науковці (наприклад Т.О. Ариванюк²²). Вважаю, що різниці в підходах щодо визнання недійсним договору, чи то щодо набуття майна, чи то стосовно розпорядження ним, бути не повинно.

З метою запобігання можливим зловживанням, на мою думку, при укладенні договору слід з'ясувати, чи проживає особа однією сім'єю без шлюбу з чоловіком або жінкою. В разі якщо в подальшому з'ясується, що особа приховала цей факт і це стало підставою для вимоги про визнання договору недійсним за позовом чоловіка чи жінки у зв'язку з тим, що він (вона) не давав (давала) своєї згоди на укладення зазначеного договору, таку поведінку учасника договору слід розцінювати як недобросовісну, і це має бути підставою для відмови судом у позові

Ще одне питання виникло в судовій практиці щодо надання одним із подружжя згоди на укладення іншим договором поруки.

В ухвалі від 19 грудня 2007 р., постановленій у справі за позовом М.О. до відкритого акціонерного товариства «Райффайзен банк «Аваль» та свого чоловіка М.І. про визнання договору поруки недійсним, Верховний Суд України висловив правову позицію, відповідно до якої порука є способом забезпечення виконання зобов'язання, а не формою розпорядження спільним майном подружжя, а тому згоди другого з подружжя на укладення договору поруки не потрібно (справа № 6-14674св07).

Таку позицію в подальшому підтримали й автори проведеного Верховним Судом України наприкінці 2010 р. узагальнення судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних відносин²³. Однак, за загальноновизначеним визначенням, розпорядження майном — це можливість визначати юридичну долю майна, в тому числі і запроваджувати щодо нього певні обтяження, яким власне і є порука. Крім того, для укладення одним із подружжя щодо спіль-

ного майна договору іпотеки, яка також є способом забезпечення виконання зобов'язання, вимагається нотаріально посвідчена згода другого з подружжя (ст. 578 ЦК, ст. 6 Закону від 2 жовтня 1992 р. № 2654-ХІІ «Про заставу», ст. 6 Закону від 5 червня 2003 р. № 898-ІV «Про іпотеку»). Отже, для укладення одним із подружжя договору поруки щодо спільного майна потрібна згода другого з подружжя. Відсутність такої згоди матиме правові наслідки, про які вже говорилося вище.

Укладення одним із подружжя договору в інтересах сім'ї та використання одержаного за таким договором на її потреби має ще одне вагоме правове значення — відповідно до ч. 2 ст. 73 СК у такому разі на майно, що є спільною сумісною власністю подружжя, може бути накладено стягнення. В іншому випадку за зобов'язаннями одно-

го з подружжя стягнення накладається лише на його особисте майно і на частку у праві спільної сумісної власності подружжя, яка виділена йому в натурі.

Таку правову позицію підтримала і колегія суддів Верховного Суду України, скасовуючи своєю ухвалою від 22 вересня 2010 р. рішення Керченського міського суду від 13 жовтня 2009 р. та ухвалу Апеляційного суду АР Крим від 17 березня 2010 р. у справі за позовом М.М. до М.К., Р.О. та товариства з обмеженою відповідальністю «Мультисервіс», третя особа — відділ державної виконавчої служби Керченського міського управління юстиції, про визнання права на майно та звільнення його з-під арешту, визнання договору недійсним та повернення майна, а також за зустрічним позовом Р.О. до М.М. та М.К. про усунення перешкод у користуванні майном (справа № 6-21952св10).

Наведені вище підходи мають застосовуватись і при вирішенні справ за участі жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають в шлюбі між собою (ст. 74 СК). Однак, з метою запобігання можливим зловживанням, на мою думку, при укладенні договору слід з'ясувати, чи проживає особа однією сім'єю без шлюбу з чоловіком або жінкою. В разі якщо в подальшому з'ясується, що особа приховала цей факт і це стало підставою для вимоги про визнання договору недійсним за позовом чоловіка чи жінки у зв'язку з тим, що він (вона) не давав (давала) своєї згоди на укладення зазначеного договору, таку поведінку учасника договору слід розцінювати як недобросовісну, і це має бути підставою для відмови судом у позові.

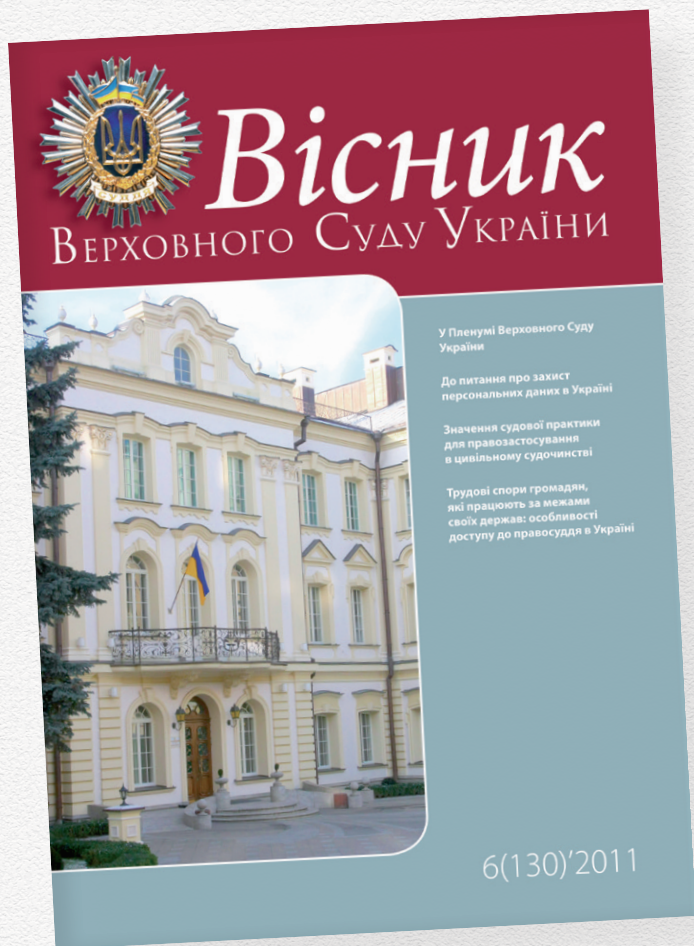
²¹ Див.: Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. — Тула, 2001. — С. 281.

²² Див.: Ариванюк Т.О. Значч. праця. — С. 12.

²³ Див.: Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з кредитних відносин // Вісник Верховного Суду України. — 2010 р. — № 11. — С. 27, 28.

Триває передплата офіційних видань Верховного Суду України:

Вісник Верховного Суду України

Періодичність — 12 номерів на рік

Передплатний індекс — 40358

В офіційному науково-практичному виданні публікуються добірки витягів із судових рішень у цивільних, адміністративних, господарських, кримінальних справах, науково-практичні коментарі чинного законодавства, аналіз судової практики з використанням даних судової статистики, матеріали на допомогу судді щодо вирішення складних питань здійснення судочинства, практика Європейського суду з прав людини, дискусійні статті щодо проблем судово-правової реформи і протворчості.

Рішення Верховного Суду України

Періодичність — 2 випуски на рік

Передплатний індекс — 40646

У збірнику публікуються судові рішення у цивільних, адміністративних, господарських, кримінальних справах, розглянуті Верховним Судом України протягом певного періоду.

Кожне рішення супроводжується правовою позицією. Рішення систематизовані за формами судочинства, галузями законодавства та категоріями справ.

Докладніше про ці видання, їх тематику можна дізнатись у видавництві «Істина» за адресою:

04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.

Передплату можна оформити у відділеннях зв'язку протягом року.

Телефони: (44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.

E-mail: istina_book@ukr.net

www.istina-books.com.ua

Видавництво «Істина» пропонує:

Нове доповнене видання популярної книги із матеріалами судової практики

Романюк Я.М. Коментар постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». Практика розгляду Верховним Судом України цивільних справ про визнання правочинів недійсними. — Видання друге, зм. і доп. — К., 2011. — 222 с.

Прийнята 6 листопада 2009 р. Пленумом Верховного Суду України постанова № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» надала судам низку роз'яснень щодо застосування положень законодавства при розгляді такої складної категорії справ, як справи, пов'язані з недійсністю правочинів. Запропонований коментар зазначеної постанови підготовлений суддею Верховного Суду України — одним із розробників її проекту — і висвітлює мотиви та обґрунтування, якими керувався Верховний Суд, даючи відповідні роз'яснення. До відповідних пунктів Постанови додаються витяги із судових рішень, ухвалених Верховним Судом України, що ілюструють положення коментаря. Книга покликана допомогти розібратися суддям, адвокатам, іншим практикуючим юристам, усім, хто цікавиться питаннями недійсності правочинів, у правових позиціях Верховного Суду України з цих питань.

Нова збірка судової практики

Злочини і адміністративні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту / За ред. П.П. Пилипчука. — К., 2011. — 416 с.

До книги увійшли найбільш значущі та різноманітні судові прецеденти — приклади із судової практики розгляду справ про злочини та адміністративні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту, починаючи з часів судової реформи 1864 р. до 2010 р. включно. Збірка містить роз'яснення Пленуму, постанови Пленуму і Президії Верховного Суду України, ухвали судових колегій (судових палат) у конкретних кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення, окремі постанови та ухвали обласних (апеляційних) судів, дані судової статистики, узагальнення та огляди судової практики. Для зручності користування судові прецеденти систематизовано за статтями КК України. Видання призначене для суддів, а також працівників органів дільництва, досудового слідства, працівників прокуратури, адвокатів, науковців, аспірантів і студентів вищих юридичних навчальних закладів, представників правозахисних громадських організацій, юристів, які беруть участь у судочинстві.

Новий підручник

Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитоновна, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубевої. — К., 2011. — 536 с.

Підручник призначається для підготовки фахівців за спеціальністю «Правознавство» і враховує положення Цивільного процесуального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», інших нормативно-правових актів, найсучасніші досягнення науки і практики цивільного процесу. Він має на меті зорієнтувати студентів у доволі великій кількості інформації, зосередити увагу на найважливіших проблемах цивільного процесуального права, на найцікавіших та найважчих питаннях, що розглядаються у відповідному курсі: поняття і принципи цивільного процесуального права, цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти, підвідомчість і підсудність цивільних справ, докази, позовне, наказне та окреме провадження, провадження у справі до судового розгляду, перегляд судових рішень і ухвал в апеляційному порядку, перегляд рішень у касаційному порядку тощо.

Книга розрахована на викладачів, студентів, аспірантів, суддів, працівників правоохоронних органів, адвокатів, юрисконсультів, нотаріусів, а також усіх, хто цікавиться питаннями цивільного процесуального права України.

Книги можна замовити у видавництві «Істина»:

04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38

Телефони: (44) 468–3131; 468–0999; 468–5973

e-mail: istina_book@ukr.net

www.istina-books.com.ua

